

Fejérdy András

BÁNÁSS LÁSZLÓ VESZPRÉMI PÜSPÖK AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM KÖZÖTTI MEGEGYEZÉSÉRT (1944–1949)

A korabeli kommunista propaganda és ennek nyomán a későbbi marxista történetírás mindvégig azt hangsúlyozta, hogy a magyar katolikus püspöki karban 1945-től kezdve komoly ellentétek voltak. A főpásztorok közötti véleménykülönbségeket felnagyítva és szítva a baloldali sajtó ezzel is a püspöki kar megosztásán és egy az államtól függő egyházi hierarchia létrehozásán munkálkodott. A kommunista párt vezetése ilyen irányú törekvéseiben központi szerepet szánt Bánáss Lászlónak, a későbbi veszprémi püspöknek, akivel 1944 őszén mint debreceni plébánossal kerültek személyes kapcsolatba. A következőkben Bánáss László életének utolsó, 1944–1949 közötti szakaszát vizsgálva, példáján keresztül azt kívánjuk bemutatni, miképpen törekedett a kormányzat a *modus vivendi* mellett álló főpásztorokat saját céljai érdekében felhasználni, és mennyiben volt sikeres a püspöki kar egységének megbontására tett kísérlet.

Pozsonytól Debrecenig

Az 1888. október 14-én született Bánáss László tapasztalatokban igen gazdag életutat tudhatott maga mögött, amikor az 1944 késő őszen egy időre országos jelentőségűvé váló Debrecen plébánosa lett. Születésekor hivatásos katonatiszt édesapja a pozsonyi ezredben szolgált, és a család az első években a szlovák–magyar–német nyelvű felvidéki városban élt. Amikor a katonatiszt apát Budapestre vezényelték, a hatgyermekes család is követte, így Bánáss a Pozsonyban kezdett, majd rövid időre Nagyszombatban folytatott gimnáziumi tanulmányait a budapesti piaristáknál fejezte be. A gyermekkorától papnak készülő Bánáss érettségi után a nagyváradi egyházmegye növendékeként Innsbruckban tanult teológiát és közben onnan járt át a müncheni zeneakadémiára, majd Rómában szerzett jogi doktorátust. Amikor 1912. augusztus 27-én Nagyváradon pappá szentelték, a római szentszéki diplomata-főiskola hallgatója volt, ahol a későbbi pápa, Eugenio Pacelli is tanárai közé tartozott. A müncheni konzervatóriumban kezdett zene tudományi tanulmányait végül Budapesten fejezte be, és az első világháborút követően zenei disszertációját Belgiumban megvédve Románia első zenetudományi doktora lett.

Az első világháborúban tábori lelkészként szolgált, majd rövid káplánkodás után, 1923-tól tizennégy éven át a nagyváradi orsolyita apácák lelkésze, valamint

tanítóképző intézetük és a hozzá kapcsolódó gyakorlóiskola igazgatója volt. A magas tanulmányi színvonaláról nevezetes tanítóképzőn Bánáss női felsőkereskedelmi iskolát is létesített, és gyors- és gépírói tanfolyamokat szervezett. Nagyon fontosnak tartotta az anyaországtól elszakított erdélyi magyarság összefogását és érdekeinek védelmét, ezért felekezeti különbség nélkül szoros kapcsolatot tartott fenn Erdély magyar közéletének minden jelentős szereplőjével, és együtt küzdött velük a magyar érdekekért. A trianoni döntést követően – annak ellenére, hogy ez sok magyar szemében árulásnak minősült – hamarosan megtanult románul, hogy a román hatóságokkal anyanyelvükön tudjon tárgyalni. Római tanulmányai során szerzett személyes ismeretségeit kihasználva római diplomáciai küldetésein sikerült megghiúsítania a román egyházpolitika néhány ellenséges törekvését, különösképpen az erdélyi katolikus statusnak az 1927. évi román konkordátum után szorgalmazott teljes felszámolását. A román állami hatóságok azonban eredményeit megaláztatva támadást indítottak Bánáss személye ellen: elvették útlevelét és a kisebb jelentőségű Nagyszalontára helyezték.

Rövid nagyszalontai tartózkodás után a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó, protestáns többségű Debrecenbe helyezték, ahol 1942. július 12-től a Szent Anna templom prépost-plébánosa lett. Az előző plébánostól eltérően itt is jó kapcsolatot épített ki a város különböző felekezeteinek vezetőivel és tagjaival, ugyanakkor a modern lelkipásztorkodás eszközeit alkalmazva jelentősen fellendítette a katolikus hitéletet is. Miután 1944 őszén a front áthaladt Debrecenen, a városzerte köztisztületnek örvendő, széles műveltséggel és komoly diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező, hét nyelven beszélő Bánáss azonnal bekapcsolódott az új Magyarország megteremtésébe.¹

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány és Bánáss

A Debrecenbe érkező szovjet csapatok parancsnoka elsők között vette fel a kapcsolatot a helyi egyházi vezetéssel – Bánással és Révész Imre református püspökkel –, hogy az ő tekintélyüktől támogatva hamarabb úrrá tudjon lenni a front

¹ Bánáss László életének rövid összefoglalását lásd *Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai.* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 8.) München 1987. 15–17.; Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt, majd később Budapestre összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944. december 21 – 1945. november 29. Szerk. Vida István. (Országgyűlési almanach, Történelmi sorozat 1.) Bp. 1994. 38–39., valamint Dr. Bánáss László veszprémi püspök. Magyar Kurír, 1946. november 12. 1–2.; Bánássra emlékezik *Íjjas Antal: Síröntúli üzenet.* (Látogatás Bánáss püspök sírjánál). Új Ember, 1960. november 27. 3.; Sok érdekes adatot tartalmaz Saád Béla interjúkötete is. *Saad Béla: Tíz arckép.* Bp. 1983. 5–26. A nagyváradi egyházmegye papjaként végzett tevékenységét méltatta püspökké szentelésekor Mellau Márton pápai prelátnak. Lásd Mellau Mártonnak, a nagyváradi egyházmegye Debrecenben székelő provikáriusának körlevele. Magyar Kurír, 1946. november 26. 1–2.

átvonulását követő zűrzavaron. A szovjet tisztekkel való tárgyalást és kapcsolattartást megkönnyítette, hogy Bánáss szlovákul is beszélt, így a felek tolmács nélkül is megértették egymást. A szovjetek azonban az egyházi személyek tekintélyével visszaéltek, a város egyházi és világi vezetőinek 1944. október 27-én írt, majd 28-án felszólításra átfogalmazott, a hadműveletek befejezését szorgalmazó kiáltványát – amelyen a többi felekezet vezetőivel együtt Bánáss aláírása is szerepelt – saját érdekeiknek megfelelően meghamisították úgy, hogy szövege az egyházi vezetés teljes behódolására utalt.²

Bánáss az újonnan meginduló nemzeti élet minden mozzanatánál jelen volt: tagja lett a december 5-én megalakult Debreceni Nemzeti Bizottságnak, majd december 16-án elfogadta a bizottság felkérését, amely az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé jelölte.³ A pap képviselőt december 22-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának tagjai közé választották.⁴

Mivel a szétbombázott Debrecenben az egyik épségben maradt nagyobb helyiség a plébánia ebédlője volt, az Ideiglenes Nemzeti Kormány többször itt ülésezett. Ekként ismételtlen a kormányüléseknek otthont adó Bánáss László volt a házigazdája a felszabadulás utáni első magyar kormánynak. Az ideiglenes kormány miniszterei közül azonban sokan a kormányülésektől függetlenül is gyakran megfordultak nála, akár azért, hogy a plébánián lakó sajtófőnökkel beszéljenek, akár, hogy a tekintélyes, helyismerettel rendelkező, széles látókörű plébánossal tanácskozzanak, aki maga is kereste a kapcsolatot a jelentős tényezőkkal: a kommunista politikusokat például külön tárgyalásra hívta meg.⁵ A kormány debreceni tartózkodása idején a polgári közéletben is aktívan résztvevő Bánássnak így módja volt személyes ismeretséget – nem egy esetben barátságot – kötnie Magyarországot következő éveinek szinte teljes politikai elitjével. Debrecenben szerzett kapcsolatainak aztán a későbbiek során jó hasznát látta, hiszen el tudott intézni egy-két olyan dolgot, amit esetleg e nélkül nem sikerült volna.⁶ Ugyanakkor a politiku-

² Vö. Szenes Lászlónak, Debrecen egykori református lelkészének visszaemlékezését. *Rozgics Mária*: Az egyház lejárásának néhány pillanata, történelmi események eredeti dokumentálása. Új Magyarország, 1995. január 19. 11.

³ Az 1944. évi december hó 21-re Debrecenbe összegyűlt i. m. 39.

⁴ Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. Szerk. Szűcs László. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 28.) Bp. 1997. 115.

⁵ *Saad B.*: Tíz arckép i. m. 11.

⁶ Például amikor az egyházmegyéjének Amerikában dolgozó papjaitól ajándékba kapott autó vám és fenyűzési adómentességét, majd hosszú lelkipásztori útjaira való tekintettel a benzinkontingens felemelését kérte. Bánáss László Gerő Ernő közlekedésügyi miniszterhez. Veszprém, 1948. szept. 6. Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár (a továbbiakban: VÉL) Acta dioecisana, Iktatott iratok (a továbbiakban: I.1.44.a.) 4200–12/1948.; Bánáss László Nyárádi Miklós pénzügyminiszternek. Veszprém, 1948. szept. 15. VÉL I.1.44.a. 4200–13/1948.

sok sem véletlenül keresték az ismeretségét: az egyházellenesség hírében álló kommunistáknak szükségük volt a Bánásshoz hasonló, intelligens papok barátságára, amit különböző apró szolgálattal igyekeztek erősíteni. Egy ilyen szívességet mondott köszönetet Bánáss 1945. június 6-án Révai Józsefnek küldött levelében: a háború utáni romokban heverő országban nagy szó volt, ha valakinek autó állt a rendelkezésére.⁷

Földreform

A Tanácsköztársaság tapasztalata alapján Rákosiék tudták, hogy a magyar társadalom többsége elutasítja a kommunizmust. A második világháború után ráadásul Sztálin sem akart azonnali szovjetizálást, ezért a magyar kommunista vezetők új taktikát dolgoztak ki a hatalom megszerzése érdekében, amelynek értelmében az irányítást csak fokozatosan vették át minden területen. Ennek a taktikának volt része, hogy kezdetben a legveszedelmesebb világnézeti ellenfélnek számító katolikus egyházzal szemben nem léptek fel nyíltan, hanem jóindulatot színleltek, ezáltal igyekeztek megnyerni a papságot és a híveket a maguk céljainak. Ekként a szovjet hadseregben például parancsba adták, hogy a papokat és lelkészeket tiszteletben kell tartani és biztosítani kell az istentiszteletek szabad megtartását. Ez a magatartás meglepte a legrosszabbakra felkészült magyar egyházi vezetést, amely a háború befejezését követő első konferenciáján kötelességének tartotta elismerni: „A háború vihara átzúgott fölöttünk, *egyházi vonatkozásban könnyebben, mint ahogyan vártuk*. Azokra a felhatalmazásokra, amelyeket a múlt év nyarán az apostoli Szentsejtől kaptunk, csak annyiban volt szükségünk, amennyiben a közlekedési állapotok miatt a lelkipásztorok az egyházi főhatóságokkal, ezek pedig az apostoli nunciussal nem tudtak érintkezni. A vallás gyakorlását, a papok szabad mozgását, az istentiszteletek megtartását a vörös hadsereg mindenütt biztosította. Ezt készségesen és köszönettel ismerjük el.”⁸

A kezdeti – a veszélyérzet elaltatását célzó – magatartással egyidejűleg azonban, a barátság és együttműködés hangoztatása mellett hamarosan megindult a többé-kevésbé burkolt egyházellenes támadás. Papok és egyházi személyek

⁷ Bánáss László Révai Józsefnek. Debrecen, 1945. jún. 6. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: P SZL) Pártok (a továbbiakban: I.) Magyar Kommunista Párt (a továbbiakban: 274 f.) Főtitkársági iroda, titkárok (a továbbiakban: 7.) 250. ő. e. 1.

⁸ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Vál., bev., s. a. r. Beke Margit. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak, Egyháztörténeti források 1.) Bp. 2015. 55. (Kiemelés tőlem – F. A.) A frontátvonulással kapcsolatos egyházi tapasztalatokról lásd még *Bánkúti Gábor*: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In: Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Szerk. Csikós Gábor – Ö. Kovács József – Kiss Réka. (Magyar vidék a 20. században 1.) Bp. 2017. 411–424.

különböző ürügyekkel való letartóztatása⁹ mellett az egyház szempontjából különösen súlyos lépés volt, hogy a budapesti szovjet katonai parancsnokság 1945. április 4-én kiutasította Angelo Rotta pápai nunciust arra való hivatkozással, hogy a Szálasi-kormány idején is helyén maradt.¹⁰ A helyzet azért volt rendkívül komoly, mert éppen ezekben a napokban üresedett meg az esztergomi érseki szék Serédi Jusztinián hercegeprímás 1945. március 29-én váratlanul bekövetkezett halálával.¹¹

Ugyancsak márciusban érte az egyházat a sietve tető alá hozott földreform-rendelet, amely a birtokújraelosztás valóban égető fontossága mellett azt a célt is szolgálta, hogy a korábbi birtokos réteget és köztük az egyházat megfosszák anyagi alapjától.¹² A rendelet intézkedett ugyan az egyházi vagyon kártalanításáról, de a kormány minduntalan elodázta a végleges rendezést, hogy később az állam és

⁹ Vö. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 60–61. Bánáss 1946. május 28-i Nagy Ferenc miniszterelnöknek írt levelében szólal fel internált papjai érdekében, rámutatva, hogy „internálásuk csak nyugtalanóságot és keserűséget szít a hívekben”. A kormányzat iránti segítőkészségét hangsúlyozva ugyanakkor kijelentette: „sem engem, sem papjaimat nem fogják Isten és Haza iránti kötelességünk teljesítésétől eltéríteni. [...] Hangsúlyoznom kell, hogy a rendőrségtől nem kapok alaposabb tájékoztatást. A vádakat nem közlik velem. [...] A paphiánytól eltekintve, nem vagyok hajlandó a vádak ismerete nélkül papjaim felett ítélni. A rendőrség bemondása a mai körülmények között egyáltalán nem megbízható és megnyugtató. Ellenben biztosíthatom Miniszterelnök Urat, hogy magam kész vagyok eljárni olyan papokkal szemben, akik komolyan vétkeznek a rend és a fegyelem ellen.” – Bánáss László Nagy Ferencnek. Veszprém, 1946. máj. 28. Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SzPL) Hagyatékok (a továbbiakban: IV.) Balogh István (A továbbiakban: 8) 2257/1946. A dokumentumnak a Lénárd Ödön gyűjteményben őrzött másolatát használtam: Ciszterci Nővérek Kismaroszi Levéltára, Lénárd Ödön Hagyaték, EK 2 dosszié.

¹⁰ A nyilasok hallgatóságos elismerésének vádja azonban nem állta meg a helyét: a nuncius az üldözötteken való segítség szándékával maradt Budapesten, és amikor Kemény Gábor, a Szálasi-kormány külügyminisztere kényszeríteni akarta, hogy Szombathelyre menjen a kormánnyal, kijelentette, hogy nem megy. „Pesten is maradt, ezért a Szálasi-kormánytól további diplomáciai védelmet nem élvezett. Csak néhány rendőrnek köszönhető, akik a nunciust ismerték, hogy a nuncius bizonyos védelemben részesülhetett, ezt azonban annak idején nem hivatalosan kapta.” A Vatikánnal való diplomáciai kapcsolat megszűnéséről szóló feljegyzést lásd Feljegyzés Tóth K. János külügyminisztériumi szentszéki referens 1945. március 26-ai látogatásáról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Külügyminisztérium TÜK iratok (a továbbiakban: XIX-J-1-j) Vatikán-IV-113. ad 32219/pol.-1945.; *Matteo Luigi Napolitano*: A Budapesti Apostoli Nunciatura a náciizmus és kommunizmus árnyékában. In: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–1945. Szerk. Fejérdy András. Bp.–Róma 2015. 239–240.; *Balogh Margit*: Szentszéki–magyar kapcsolatok a koalíció (1945–1949) éveiben. In: Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére. Szerk. Tusor Péter. (Collectanea Vaticana Hungariae I/8.) Bp.–Róma 2012. 367–373.

¹¹ *Gergely Jenő*: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp. 1985. 10.

¹² A püspöki kar, annak ellenére, hogy nem zárkózott el egy egészségesebb birtokmegosztás, sőt az egyházi nagybirtok felosztása elől sem, amennyiben intézményeinek fenntartásáról másképp gondoskodnak, a megvalósított rendeletet komoly kritikával illette. Lásd A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 56–60. A földreform egyházi vonatkozásairól a veszprémi egyházmegyében lásd még *Horváth Gergely Krisztián*: Plébániai földek „reformja” a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben. In: Váltóállás i. m. 531–574. és *Horváth Gergely Krisztián*: „Megváltva” – Birtokok a veszprémi egyházmegyében az 1945. évi földosztást követően. In: „Nehéz időkben dönteni kell”. A veszprémi püspökség a második világháború idején. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2015. augusztus 26-án rendezett konferencia előadásai. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém 2016. 85–104.

egyház közti tárgyalások idején a kártérítés kérdését zsarolásra használhassák fel az anyagilag kiszolgáltatott helyzetbe hozott egyházzal szemben. Bánáss László 1946-os karácsonyi szociális körlevelében foglalkozott a földreform kérdésével. A püspöki kar álláspontjával egyezően kifejtette, hogy az egyház már régen szükségesnek tartotta a földreformot. Példaként a nagyváradi székeskáptalan 1940-es és 1942-es parcellázási terveire, valamint Mindszentynek még veszprémi püspökként tett – de az akkori kormányzat által elutasított – javaslatára utalt. Nem hallgatta el azt sem, hogy a földreform „mérteit sokaknál létbizonytalanságot okoztak, végrehajtási módja pedig sok helyen igazságtalanságot hozott magával. Sok helyütt a törvény biztosította jogokat is félreállították”.¹³ Rámutatva, hogy az új birtokmegosztás legnagyobb károsultja az Egyház, reményét fejezte ki, „hogy a magántulajdon elvét valló magyar demokrácia, illetve annak felelős vezetői arányosan kártalanítják, és így megfelelő életlehetőséghez segítik azokat, akiknek a létalapját a földreform megdöntötte. [...] Bízom a magyar demokráciában és hiszem, hogy nem sokkal a békekötés után a parasztság jogos érdekeinek sérelme nélkül megtalálja a módját, hogy az Egyház – szabadságára kedvező és teljes méltányossággal igényelt feltételekkel – fenntarthassa templomait, iskoláit, szociális intézményeit stb.”¹⁴ Ugyanakkor az egyházat ért vádakkal szemben ő is rámutatott, hogy a püspöki kar a súlyos sérelmek ellenére áldását adta az egyházi birtokokra telepített új gazdákra.

Az általa kormányzott egyházmegyét ért igazságtalanságokkal szemben Bánáss László több alkalommal felemelte szavát. 1946 márciusában az Igazságügyi Miniszterhez írt beadványában a volt birtokok alkalmazottainak a püspökség elleni perei kapcsán kifejtette, hogy azok illetményei és járandóságai az egész birtokot terhelték, ezért elfogadhatatlan az a jogi helyzet, „hogy a visszamaradt 100 hold föld értékét meghaladó követelések behajtása során a meghagyott ingatlant is elveszítsék a volt földbirtokosok. Merem hinni és remélni, hogy nem ez volt a 600/1945. M. E. sz.

¹³ Litterae circulares ad venerabilem clerum dioecesis Wespremiensis anno 1946/X. 50. VÉL Litterae Circulares (a továbbiakban: I. 01. 02.) Körlevél XXV. 1946–1950.

¹⁴ Uo. Sikertelen volt hát Rákosi azon igyekezete, hogy az akkor még apostoli kormányzó Bánást meggyőzze, hogy jobban járnak a kártérítéstől függetlenül, időről időre kiutalt államsegéllyel. Ugyanezt támasztja később alá: Az MKP és a katolikus egyház képviselőinek 1948. febr. 7-i tárgyalásáról készült hangfelvétel gépelt másolata. PSzL I. 274. f. 7/261. ő. e. 33. „Szóval nem beszélék arról, hogy az összeg, amit egyébként egyházi célokra adunk, ha megnézzük – mert arra is rákerül a sor, ugye kártalanítás valamilyen formában – ki fog derülni, hogy több az, mint amit kártalanításra kapnának. Én a problémát annakidején Bánáss, aki akkor még nem volt püspök, – nem jut eszembe, mi volt a rangja, – (Cz[apik]. közbeszól: „apostoli kormányzó volt”) – szóval Bánással megbeszéltem és a kálvinista püspökkel, Révészsel is kitérgyaltam, mert náluk is megvolt ugyanaz a probléma – mondjuk a debreceni kollegium földjét elvették a parasztok – és én akkor kimutattam nekik, hogyha nem vették volna el a parasztok, akkor sem lett volna nekik esztendőnkig abból sok, mert az összes állatokat elhajtották, a gépeket tönkretették, egy csomó fontos épület leégett, szóval, ha meghagytuk volna, akkor sem lett volna semmi nekik belőle.”

rendeletnek a célja”. A lehetetlen állapot megoldását véleménye szerint az államnak kell jogszabály útján megoldania.¹⁵ Hasonló peres ügyben írt az ősz folyamán a miniszterelnöknek, amikor az erdőbirtokát elvesztett püspökséggel szembeni fakitermeléssel kapcsolatos követelések rendeleti úton való szabályozását kérte.¹⁶ 1946. május 26-án ugyancsak Nagy Ferenc miniszterelnökhöz fordult: a polgári leányiskola és internátus használatára adott sümegei püspöki rezidencia kisajátítása ellen tiltakozott és az ügy kivizsgálását kérte. A soron kívül sürgősséggel lefolytatott vizsgálat azonban megállapította, hogy „a Sümegei, püspökség tulajdonát képező zárda célját szolgáló épület a hozzátartozó kerttel együtt a földosztás folyamán a község részére lett kiosztva azzal a céllal, hogy ott egy parkot rendezzenek be a község dolgozói részére. Így határozott a Földigénylő Bizottság, ezt a határozatát jóváhagyta a Megyei Földbirtokrendező Tanács is”.¹⁷

Bánáss az egyre elodázódó kártérítés kérdése mellett a földreform nyomán igen nehéz helyzetbe került egyházmegye érdekeit képviselte. 1947. november 5-én Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes útján tiltakozott az ellen, hogy a törvény intézkedései „ugyanolyan elbánásban részesítik a püspöki palotákat, a házadó és a – részben – házadóalapon felépülő vagyonadó és illetékegyenérték szempontjából, mintha még megvolna a sok ezer hold kiterjedésű földbirtok. [...] A helyzetet súlyosbítja az is, hogy a püspöki palotákat és az egyházi kormányzattal összefüggésben álló egyéb épületeket, házadóalapot alapul véve, magas, progressive számított vagyonadó és a békebeli négyszeresen meghaladó illetékegyenérték is terheli”.¹⁸ Levelében rámutatott, hogy a megmaradt 100 hold földből és a havi 1314 forintos püspöki fizetésből, az épületek fenntartása, az 1 milliós egyházmegye adminisztrációjának ellátása és a kirótt terhek fizetése lehetetlen és ráadásul a hívek gyűjtés révén beszállított adományát is az állam foglalja le magának. A tarthatatlan helyzet megoldására – az 1924-es erdélyi földreform idején szerzett tapasztalataira hivatkozva – arra kérte Rákosit, hogy az egyház és állam jogviszonyának rendezéséig a pártközi konferencia hozzon a sérelmeket némileg orvosló intézkedéseket.¹⁹

Bánáss László tehát a földreform kérdésében azonosult a püspöki kar egyseges véleményével: a birtokreform elvi helyeslésével egyidejűleg ő is kifogásolta a rendelet hiányosságait, sérelmes következményeit, és ismételten követelte

¹⁵ Bánáss László Ries István igazságügy-miniszternek. Veszprém, 1946. márc. 22. VÉL I.1.44.a. 1287/1946.

¹⁶ Bánáss László Nagy Ferenc miniszterelnöknek. Veszprém, 1946. okt. 26. VÉL I.1.44.a. 4717/1946.

¹⁷ MKP Zalaegerszegi Bizottsági Hivatala az MKP Vezetőség Szervezési Osztálynak. Zalaegerszeg, 1946. júl. 8. PSzL I. 274. f. 7/250. ö. e. 4. Az ügygel kapcsolatos teljes levelezés lásd uo. 1–5.

¹⁸ Bánáss László Dinnyés Lajos miniszterelnöknek. Veszprém, 1947. nov. 5. PSzL I. 274. f. 7/250. ö. e. 8.

¹⁹ Bánáss László Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettesnek és Dinnyés Lajos miniszterelnöknek. Veszprém, 1947. nov. 5. PSzL I. 274. f. 7/250. ö. e. 6–9.

a rendezetlen kérdések jogi szabályozását. Jóllehet egy-két esetben beadványai eredményesek voltak, a kommunista párt egyházellenes taktikájában fontos szerepet játszó birtokpolitikában lényeges változtatást neki sem sikerült elérnie.

A primás kinevezésének kérdése

A földbirtokrendelet kiadását követően a nuncius kiutasítása mellett Serédi hercegprímás váratlanul bekövetkezett halála volt az az esemény, amely a kommunisták számára megcsillantotta annak reményét, hogy az új esztergomi érsek kinevezése kapcsán beleszólhatnak a magyarországi egyház jövőjét meghatározó döntésbe. A kormánynak ugyanis egy a Vatikánnal 1927-ben kötött – a konkordátumnál alacsonyabb szintű – megállapodás (*intesa semplice*) biztosította a jelölés jogát.²⁰ Éppen ezzel számolva, a püspöki kar az esztergomi szék megüresedését követő 1945. május 24-i konferenciáján úgy határozott, hogy az egyházat ért sérelmeket követően a Rómának küldött jelentésben nem érinti az üres püspöki székek betöltésének kérdését: „Ha a kormány akar valamit, próbálja helyreállítani a viszonyt az Apostoli Szentszékkal, és mutasson készséget az egyház ellen elkövetett igazságtalanságok reparálására. Az üresedésben lévő püspöki székek, különösen a hercegprímásé-
nak a betöltése égetően sürgős volna, mégis nem volna-e jó arra kérni az Apostoli Szentszéket, hogy legyen türelemmel, míg a helyzet némileg tisztul, mert valóságos kálváriajárással kezdhethé csak az új hercegprímás a működését.”²¹

A kormány mindenesetre 1945. május 25-i ülésén összeállította saját jelöltlistáját. Teleki Géza, vallás- és közoktatásügyi miniszter a következő sorrendben sorolta fel az előterjeszthető három jelölthelyre szóba jöhető személyeket: Bánáss László, Márton Áron, Grósz József, Czapik Gyula és Mindszenty József. Miután azonban Vörös János honvédelmi miniszter a harmadik helyre Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapátot javasolta, néhány hozzászólás után a következőképpen alakult a felterjesztendők háromfős listája: Bánáss László, Márton

²⁰ A dokumentum szövegét és megszületésének körülményeit lásd *Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban*. Bp. 1966. 301–309. A megállapodás szövegének fogalmazványát lásd *Joban Ickex: A pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára*. In: *Magyarország és a Szentszék* i. m. 53–59.

²¹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 77. Czapiktól később Rákosi ügy értesült, hogy a püspöki kar mégis felterjesztette jelöltjeit: „Czapik később, jóval Mindszenty letartóztatása után, amikor ő volt a rangidős érsek és a magyar katolikus egyház vezetője, elmondotta, hogy a hercegprímás halála után ők a pápának három jelöltet terjesztettek elő, akik közül az egyik Mindszenty volt. (Bánásst is jelölték.) Mikor hírt vették, hogy a pápa Mindszentyt választotta, azonnal megértették belőle, hogy a hivatalos katolikus egyház ellenséges magatartást tanúsít a fiatal demokráciával szemben. (Egyébként mi is így érteltük.)” *Rákosi Máttyás: Visszaemlékezések 1940–1956. I–II*. Bp. 1997. 201–202.

Aron, Kelemen Krizosztom.²² A Bánáss Lászlót apostoli kormányzósága idején titkáráként szolgáló Mészáros Tibor visszaemlékezése szerint Bánáss személyes ismeretségeit kihasználva vétette fel Gyöngyösi külügyminiszterrel a maga nevét a Rómába irányítandó prímásjelöltek közé első helyre, és utólag keserűen konstatálta, hogy a jelöltlista végül nem ment el Rómába.²³ Annak ellenére, hogy a kommunisták Bánáss békülékeny jellemét ismerve nyilván nem véletlenül hagyták meg a debreceni plébános nevét az első helyen, valóban kétséges, vajon az Ideiglenes Nemzeti Kormány jegyzéke eljutott-e a Vatikánba. A bátor kiállásáról ismert, jó szervező Mindszenty kinevezésében végül Rotta nuncius, illetve Nagy Töhötöm jezsuita atya ajánlása bizonyult döntőnek.²⁴

Apostoli kormányzóból veszprémi püspök

Bánáss Lászlót Mindszenty esztergomi érsekké történt kinevezésével egyidejűleg a leköszönő püspök helyébe, veszprémi apostoli kormányzónak nevezték ki: hivatalát 1945. október 9-én foglalta el.²⁵ Meglehet – bár írásos bizonyíték nem áll rendelkezésünkre –, hogy Bánáss kinevezésében Rómában való ismertsége mellett szerepet játszott a magyar politikai tényezőknek az az egyértelmű kívánsága is, hogy jelentős egyházi vezető tisztségben lássák. A Vatikán ugyanakkor nem óhajtotta azonnal püspöki tisztségbe emelni az új hatalom oldalán magát túlzottan exponált debreceni plébánost, így kezdetben csupán apostoli adminisztrátorrá tették meg.

Bánáss László rossz néven vette mellőzését a prímási szék betöltésénél, és az sem igen kárpótolta, hogy ő lett Mindszenty utódja Veszprémben, hiszen nem püspökként, csupán apostoli kormányzóként bízták rá az egyházmegyét. Az erdélyi kisebbségi múltjára büszke Bánáss a korabeli erőviszonyokat tekintve kisebbségnek tekintette az egyházat, és – képzettségénél és tapasztalatainál fogva – mindenki másnál hivatottabbnak érezte magát az egyház ügyének helyes képviselőjére. Ehhez járult, hogy Bánáss meg volt győződve arról, hogy mivel plébániáján vendégül látta a debreceni kormányt, ő el tudja érni azt is, amit mások

²² Dálnoki Miklós Béla kormányának i. m. 468.

²³ *Mészáros Tibor: Akit övei be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései.* Pécs 1997. 233.

²⁴ Mindszenty kinevezésének menetét részletesen rekonstruálja *Balogh Margit: Mindszenty József 1892–1975. I–II.* Bp. 2015. I. 415–430.

²⁵ Vö. Grósz József levele a veszprémi káptalanhoz. Kalocsa, 1945. szept. 17. VÉL I.1.44.a. 3205/1945.; Hivatalának elfoglalásáról lásd *Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia.* (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 1.) Bp. 1993. 46.; *Saad B.: Tíz arckép* i. m. 17. A javadalom átvételéről lásd Beresztóczy Miklós minisztériumi osztályfőnök Bánáss Lászlónak. Bp., 1945. okt. 11. VÉL I.1.44.a. 4213/1945.

nem. Sértettségét növelte továbbá, hogy a római kapcsolatokkal nem rendelkező, hozzá képest iskolázatlan Mindszentyt a Szentszék alkalmasabbnak tartotta az esztergomi székbe nála, aki hét nyelven beszélt és számos felsőfokú végzettséggel rendelkezett.²⁶

Apostoli kormányzói kinevezését követően aránylag hosszú ideig nem kapta meg az ilyenkor szokásos püspöki kinevezést. Egykori titkára, Szemes József visszaemlékezése szerint ezért „körülbelül egy évvel apostoli kormányzóvá való kinevezése után levelet írt XII. Piusz pápának, aki a római diplomata főiskolán tanára volt, s ebben kérte felmentését, arra az esetre, ha a püspöki kinevezésre alkalmatlannak ítélik, mert szívesen visszamegy Debrecenbe lelkipásztornak. Levelének meglett az eredménye [...]”,²⁷ a Szentatya szeptember 4-i keltezéssel veszprémi püspöknek nevezte ki.²⁸ A kommunista *Veszprémi Néptársaság* a következőképpen kommentálta a hírt: „Hosszas huzavona előzte meg ezt a kinevezést, amely ellen reakciós egyházi körök állást foglaltak, de amely őszinte örömmel töltött el minden demokráciába beleilleszkedni tudó papot és minden demokratát.”²⁹ A korabeli lappal egybehangzóan nyilatkozott a kérdésről Szemes József is, aki szerint „nyílt titok volt, hogy egyes egyháziak akcióba kezdtek ellene, éppen debreceni »együtműködése« miatt”.³⁰

Bánáss László püspökké szentelésére 1946. november 30-án, Szent András apostol ünnepén került sor a debreceni Szent Anna templomban. A szentelési szertartást Mindszenty József bíboros hercegprímás végezte Fiedler István és Scheffler János püspökök asszisztenciájával. Az ünnepélyes szertartáson az állami vezetés több tagja is jelen volt: a köztársasági elnököt Bartha Albert honvédelmi miniszter, a kormányt és a miniszterelnököt Mistéth Endre építési- és közmunkügyi miniszter, valamint Varga Béla, a Nemzetgyűlés elnöke képviselte. Több

²⁶ Vö. *Lénárd Ödön*: Erő az erőtlenységben. Esmélkedés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt. Bp. 1994. 56. és *Mészáros T.*: Akit övéi be nem fogadtak i. m. 94–95.

²⁷ *Saad B.*: Tíz arckép i. m. 12–13. Az illető levélnek a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban nem akadunk nyomára. Ezzel szemben Bánáss püspökké való kinevezése után kibocsátott első szózatában így írt: „Midőn veszprémi apostoli kormányzóságot elvállaltam, valóban így is nyilatkoztam: »Vállalom, mert csak megbízás. Engedelmesség kérdése és nem kötelez a továbbiakban. Lesz idő a megfontolásra nekem is, az Apostoli Szentszéknek is: magam részéről, képes leszek-e eleget tenni e megbízásnak; a Szentatya részéről pedig, alkalmasnak és méltónak találatom-e arra, hogy apostol-utód legyek.« [...] Jóllehet azóta már több mint egy esztendő elmúlt, hogy megbízásomat megkaptam, mégsem érzem magam erősebbnek, sem képességeimben alkalmasabbnak, sem életszentségben méltóbbnak.” Bánáss László kinevezett veszprémi püspök első körlevele papjaihoz és híveihez. Magyar Kurír, 1946. november 21. 1.

²⁸ Mindszenty Józsefnek a Vatikáni Államtitkárság 1946. szept. 4-én kelt 6438/1946. számú kinevező okiratát Bánáss Lászlóval közlő levele. Esztergom, 1946. nov. 25. VÉL I.1.44.a. 5587/1946.

²⁹ Dr. Bánáss Lászlót, veszprémi püspökké nevezte ki a pápa. *Veszprémi Néptársaság*, 1946. november 17. 1.

³⁰ *Saad B.*: Tíz arckép i. m. 12.

minisztérium vezető tisztviselője, országgyűlési képviselők és helyi előkelőségek mellett jelen volt továbbá Révész Imre református püspök és több protestáns lelkész is. A szentmisére összegyülekezett, a templomból már kiszoruló sok ezer hívő számára a szószékről kihangosítással közvetítették a szertartást.³¹

Mindszenty József ünnepi beszédében, utalva az egyházra leselkedő veszélyekre, Bánáss Lászlót az apostolotudók felelősségére figyelmeztette és az akár a vértanúság árán vállalt tanúságtételre buzdította: „Ellene mondjon ő is a bálványoknak és a szeplőtelen Bárányt mutassa be naponta áldozatul. [...] Ne hajtsen térdet másnak, csak a szent keresztnek és a szent keresztben függő a mi Urunk, Jézus Krisztusnak. De ezt a keresztet, amely reá vár – rajta van már a vállán – ezt a keresztet hálálkodó himnusszal és ölelő karokkal fogadja, és ha úgy érezné, hogy úgy van a keresztben, mint Szent András apostol volt, akkor is a keresztről az utolsó leheletig hirdesse a Krisztust, a Megfeszítettet és az ő bizonyágtételeit. [...] És ne felejtsd, hogy vértanúsors, apostolutód sors. De azt mondom, amit I. Miklós pápa írt III. Mihály császárnak: Jobb a seb, amelyet esetleg barát üt rajta, mint az a csók, amelyet az ellenség ad nekünk.” Emlékeztette a kormánnyal szerinte talán túl jó kapcsolatot is ápoló új püspököt, hogy ne engedje magát befolyásolni: „Szeresd az Igazságot, szeresd mindennél jobban. Az igazságot tőlünk sem megfélemlítés, sem dicséret el nem veheti. Van neked tekintélyed, hatalmad és erőd. Nem szorulsz ezen a téren senkire és ez a hatalom, erő, tekintély, maga az Isten. Megismétlem a szertartás szavát: Te nem mondhatod soha a jót rossznak, a rosszat jónak. Nem mondhatod a fényt árnyéknak és az árnyékot fénynek.”³² Mészáros Tibor visszaemlékezése szerint, ezeket a szavakat a szertartás közben is kis szünet után, lassan hangsúlyozva mondta: „Te pedig László püspök, ne mondd soha a jót rossznak és a rosszat jónak!”³³

Az új veszprémi püspök székfoglaló szentmiséjére 1946. december 8-án került sor, ahol Bánáss – talán a több előkelőség közt jelen levő Rajk László belügyminiszter és Molnár Erik népjóléti miniszter felé tett gesztusként – papjaihoz intézett szavaiban kifejtette: „A modern lelkipásztorkodásban nem lehet teljesen a régi utakon járni és nem kell mindent elvetni, ami új. Az Egyház mindig meg tudta érteni az idők jelét és remélni lehet, hogy ezer év tradíciója alapján püspök és papság együttesen most is meg tudja oldani a nagy nemzeti problémát, belekapcsolódva a nemzet egyetemes életébe. Számunkra Kelet és Nyugat lehetnek példa, de azok nem lehetnek a magyarság számára előírások. Amint a külföldről hozott cserjét és magot honosítani kell, hogy kibírja a magyar levegőt és a magyar

³¹ November 30-án Debrecenben lesz a püspökszentelés. Magyar Kurír, 1946. november 11. 2.

³² A püspökszentelésről beszámol és Mindszenty beszédét közli Püspökszentelés Debrecenben. Magyar Kurír, 1946. november 30. 1–5.

³³ Mészáros T.: Akit övéi be nem fogadtak i. m. 233.

talajt, úgy el kell járni minden külföldről jövő eszmével és gondolattal is. [...] *A magyar pap mindig időszerű volt és tudott alkalmazkodni a kor szelleméhez és most sem kell megijednie az új rendszerektől.*” A demokrácia valamint az egyház és állam között szükséges megegyezés mellett foglalt állást szentbeszédében is: „Úgy kell dolgoznunk, hogy a mai romok kövei is egykor majd a modern pogányság alkotórészei legyenek és mindaz, amit mi építünk, az új kereszténységnek legyen a hirdetője. *Akkor majd mikor az állam és az egyház újból egymásra talál, a magyar múlt találkozik a jelennel, akkor ismét szép lesz, gyönyörű lesz Magyarország.* [...] A közfelfogás kialakításában fel kell használni a magyar nép igazi demokrata szellemét, mely lelke mélyéig gyökerezik és azt az arisztokratikus életszemléletet, amely ősi tulajdonsága. Demokráciánk legyen a magyar szenteknek az a demokráciája, amely szívből fakad és nem jelszó volt, hanem átélés.”³⁴

Bánáss és a püspöki kar – megosztási kísérlet

A földreform törvény útján anyagi függetlenségétől megfosztott egyház további gyengítésére a kommunista párt a *Divide et impera* elv szellemében a klérus megosztását tűzte ki célul. Ezt egyrészt az alsó- és felsőpapság szembefordításával, másrészt a püspöki karon belüli ellentétek szításával és idővel egy lehetőség szerint Rómától független, az államnak engedelmessé nemzeti egyházi vezetés létrehozásával kívánták elérni, de elszigetelt eredményektől eltekintve az első időszakban nem jártak sikerrel.³⁵ A személyesen is ismert Bánássnak – tudva

³⁴ A veszprémi székhelyen történeteket lásd Bánáss László veszprémi püspök ünnepélyes székhelyfoglalója Veszprémben. Magyar Kurír, 1946. december 9. 1–5. (Kiemelések tőlem – F. A.)

³⁵ A megosztási kísérletekkel szemben az Egyházi Körirat már 1946 tavaszán megtiltotta a papságnak, hogy a felsőbbség megnyilatkozásait bírálják és a főpásztor magatartását helytelenítsék. Idézi *Orbán Sándor*: Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése 1945–1950. Bp. 1962. 115.; 1947 februárjában Mindszenty ugyancsak arra kérte püspöktársait, hogy „ne történjék meg még ritkán sem, hogy főpásztor főpáztort papok, esetleg világiak előtt megítél”. A magyar katolikus püspöki tanácskozásokról i. m. 219.; A nemzeti katolikus egyház létrehozásának szükségességét Nemes Dezsőnek az egyház kérdéséről szóló 1948. márciusi beadványa fogalmazta meg: „Az első és legfontosabb kérdés, melyet a katolikus egyháznak meg kell oldani, hogy önálló *nemzeti egyházzá* [kiemelés az eredetiben – F. A.] változzon át [...] arról van szó, hogy az egyház önálló, a pápától független magyar nemzeti egyházi hatóságot teremtsen. Olyant, mely bele tud illeszkedni a népi demokratikus fejlődésbe, mely papjait nem állítja szembe ezzel a fejlődéssel, hanem híveivé teszi.” Nemes Dezső beadványa a párt egyházpolitikájáról. Bp., 1948. márc. 18. PSzL I. 274. f. 7/260. ö. e. 2–3. Vö. *Balogh Margit*: Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére. In: Magyarország a jelenkorban. Évkönyv VII. Szerk. Standeisky Éva – Rainer M. János (Évkönyv. 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 7.) Bp. 1999. 227–241. A korábban hasonló kísérletre kerül sor Csehszlovákiában is. *Hal'ko, Josef*: A csehszlovák szakadár Katolikus Akció. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában. (Pons Strigoniensis, Studia 3.) Esztergom–Piliscsaba 2004. A nemzeti egyház létrehozásának terve 1956 után ismét napirendre került. Vö. *Kálmán Peregrin OFM*: Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957. Bp. 2011. 63–72.

Mindszentyvel és a püspöki kar több tagjával szembeni politikai és személyes elletétéről – komoly szerepet szántak terveikben. Az esztergomi érseki széktől elestett, előbb apostoli kormányzóként, majd püspökként a veszprémi egyházmegye élén álló, könnyen kikezdhetőnek tartott főpapot már korán megkörnyékezték, de Bánáss az első években az egyház vezetésének megosztására törekvő kísérleteknek ellenállva, egyetértésben tevékenykedett főpáasztortársaival.

Az első – a Kisgazdapárt mellett az egyházi vezetés ellen is irányuló – megosztási kísérlet a köztársasági államforma felvetése majd elfogadtatása volt. A püspöki kar azonban már 1945. december 20-i ülésén úgy határozott, hogy az államforma kérdésébe nem szól bele és a *dilata* elv (halasztás) alapján áll.³⁶ Bánássnak a demokráciával és az új kormányzattal kapcsolatos óvatos, kompromisszumkész álláspontját mindenestre jól tükrözte 1946-os karácsonyi körlevele, melyben a kor problémáira érzékenyen, ugyanakkor mintegy párbeszédben a kommunista propagandával, különös hangsúlyt fektetett az egyház szociális-társadalmi tanításának ismertetésére. Jóllehet a körlevél teljes egészében a keresztény elvek kifejtése, a megnyilatkozás bizonyos hangsúlyai – a háborút követő világnézeti küzdelem idején – a baloldali politikai pártok felé tett gesztusnak tekinthetők.³⁷ Figyelmén kívül hagyva, hogy a kommunisták számára ugyanazok a fogalmak mást jelentettek, tolmácsolásában félreérthetővé vagy legalábbis a politikai érdekeknek megfelelően magyarázhatóvá vált az egyházi tanítás. Amikor például úgy definiálta a demokráciát, hogy az „a nemzet életében ható erőknek egyensúlya a kaosz és a diktatura történelmi határesetei között”, amelynek „egyetlen igazi biztosítéka a népnek, vezetőknek és vezetetteknek erkölcsi értéke, önfegyelme, becsülete”, implicite elutasította, hogy a demokrácia jelszavával fellépő és azt úton-útfélen hirdető kommunisták diktatúrára törnének.³⁸

Az újjáépítés feladatai kapcsán az új gazdasági elvek megvalósításának szükségességéről szólva reményét fejezte ki, hogy az állam vezetői „gazdasági rendszerünkől kiküszöbölik azokat az elemeket, alaptévedéseket, amelyeket a pápák szociális aranybullái erkölcsi szempontból elítéltek és helyettük beleépítik alapjaiba a szociális gazdálkodás építőelemeit”. Nem vette ugyanakkor figyelembe, hogy a korábbi gazdasági rendszer alaptévedéseiről írva – szándékával és az egyház tanításával szemben – bátorítást adott a radikálisan új rend kialakítását

³⁶ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 107–108.

³⁷ Vö. erről és a körlevél keletkezésének körülményeiről *Petrás Éva*: „Clara pacta, boni amici.” Adalékok Bánáss László veszprémi püspök 1946. karácsonyi körleveléhez. In: *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Szerk. Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs 2012. 195–204.

³⁸ *Litterae circulares ad venerabilem clerum dioecesis Wespremiensis anno 1946/X.* 49. VÉL I. 01. 02. Körlevél XXV. 1946–1950.

készítő kommunista törekvéseknek, amelyek megvalósítása során adott esetben éppen ezekre a megnyilatkozásokra lehetett hivatkozni. Hiába mutatott például rá, hogy „az utóbbi években tapasztalhattuk, mekkora támasza lehet a magántulajdon az emberi jogoknak és a polgári szabadságjognak minden állami és magán zsarnoksággal szemben”, annak hangsúlyozásával, hogy „a pápaság nem gördít akadályt egyes, a nép életébe vágó javak köztulajdonba vétele, másként szocializálása elé” adut adott a magántulajdon teljes megszüntetésére törekvő erők kezébe. Ezen az sem változtatott, hogy figyelmeztetett: „A köztulajdonba vétel mértékének és ütemének meghatározásánál azonban vigyázzunk, nehogy a köztulajdonba vétel el-túlzásával ismét emberi szabadságjogaink gyakorlását veszélyeztessük.”³⁹ A kormány felé tett gesztusként fogható fel az is, amikor haladásnak értékelte az üzemi bizottságok létesülését és a népi szövetkezeti mozgalom terjedését.

Az elvi ellentétek dacára Bánáss László két esetben is határozottan kiállt Mindszenty és a püspöki kar egysége mellett. A veszprémi kommunista napilap állításaira reagálva, melyben többek között Mindszentynek a fasisztákkal szembeni ellenállását, és így a 300 holdhoz való jogát kérdőjelezték meg, leszögezte: „Mindszenty veszprémi püspök bebörtönzéséig ellenállt. A politikai bizottság megállapította a 300 holdhoz való jogát. Velem együtt szavazott a szemben ülő két nagy demokratikus párt vezére is, megállapítva egyhangúlag, hogy kimeríti a követelményeket.” A Mindszentyvel szemben felhozott többi vádat is elutasítva kijelentette: „Mindszenty prímással való együttműködésnek zavartalan biztosítékai vannak. Még pedig, hogy jó katolikus és jó magyar ember.” A párbeszédre való nyitottságát és együttműködési készségét fejezte ugyanakkor ki válaszá-
nak utolsó mondatával: „Mindenkivel megtalálom a közösséget, aki zászlajára kiírja ezt a két szót: Isten és Haza.”⁴⁰ Amikor pedig a *Köztársaság* című hetilap nyomán több újságban a püspöki karon belüli ellentétekről kezdtek cikkezni, és a testület 1946. szeptember 6-i konferenciáján az egység deklarálását határozta el a katolikus lapokon keresztül, Bánáss László felvetve Róma tájékoztatásának szükségességét is úgy vélte, hogy „az információban ki kellene térni arra is, hogy Őeminenciája kiállása milyen jelentőségű; talpra állítja és tartja a nemzetet. Azt, amit ő csinál, egyedül ő csinálhatja.”⁴¹

A püspökkari jegyzőkönyv tanúsága szerint a Bánáss iránti bizalom megvolt a hercegprímás és a püspöki kar részéről is: személyes kapcsolataival számolva és azokra építve, több ügyben bízták meg a kormány felé az egyház képviselőivel.

³⁹ Litterae circulares ad venerabilem clerum dioecesis Wespremiensis anno 1946/X. 51–52. VÉL I. 01. 02. Körlevél XXV. 1946–1950.

⁴⁰ Bánáss László reagálása a Veszprémi Népújság 1946. február 24-i számának állításaira. VÉL I. 1. 44. a. 3584/1946.

⁴¹ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 178–179.

Például 1946 áprilisában a Vatikánnal való diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről tárgyalt a püspöki kar nevében Ries István igazságügy-miniszterrel; nyáron pedig a Teréz körüti gyilkosság nyomán feloszlatott egyesületek ügyében kezdett tárgyalásokat Rajk László belügyminiszterrel, az elhúzódo megbeszéléseken azonban nem sikerült eredményt elérnie. 1947-ben elvállalta, hogy személyesen közbenjár annak érdekében, hogy a fogoly Zadravec István nyugalmazott tábori püspököt kolostorba internálják. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak (VKM) a katolikus egyház számára sérelmes 1947-es költségvetésével kapcsolatban pedig a katolikus érdekek védelmében Varga Bélánál és Balogh István miniszterelnökségi államtitkárnál való közbenjárást is a veszprémi püspök vállalta.⁴²

Fakultatív hitoktatás

Bánáss László elveinek megfelelően a püspöki kar tanácskozásai során mérsékelt, békéltető álláspontot képviselt és igyekezett magát elhatárolni Mindszenty politikai vonalától, de a nyilvánosság előtt nem fordult vele szembe, hanem kiállt a püspöki kar egységes állásfoglalása mellett. Először 1947 márciusában, a fakultatív hitoktatás kérdésének kapcsán került a nyilvánosság előtt szembe Mindszentyvel.

A megszálló hatalom 1947 elejére elérkezettnek látta az időt, hogy egy újabb lépést tegyen az egyház visszaszorítása irányába. Annak érdekében azonban, hogy a valódi kezdeményezők ismeretlenek maradjanak, a követeléseknek a köztársaság-ellenes összeesküvés és Kovács Béla főtitkár elhurcolása kapcsán megfélemlített Kisgazdapárton keresztül kívánt érvényt szerezni. A kormány egyházpolitikájával kapcsolatos elvárásokat, a felekezeti oktatás megszüntetésének és az iskolák államosításának tervét a Szovjetunió budapesti követe, Georgij Maximovics Puskin közölte már 1946 telén egy vadászat alkalmával Nagy Ferenc miniszterelnökkel és Kovács Bélával.⁴³ Amikor az összeesküvés ürügyén egyre-másra követték egymást a letartóztatások a Kisgazdapártban, a párt 1947. február 28-i politikai bizottsági ülésén felvetették a fakultatív hitoktatás bevezetésének lehetőségét. Az ügy nem maradt titokban: az *Új Ember* március 2-i számában már tiltakozott a tervet ellen.⁴⁴ A fakultatív hitoktatás bevezetésének kisgazda támogatását mindenesetre a következő pártközi értekezleten Balogh István feljánlotta,

⁴² A püspöki kar megbízásai: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 135., 156., 176., 214., 221., 230., 236., 257.

⁴³ *Nagy Ferenc*: Küzdelem a vasfüggöny mögött 1–2. Bp. 1990. 1. 394. A miniszterelnök visszaemlékezései szerint azért határoztak a fakultatív hitoktatás kérdésének felvetéséről, hogy a beszélgetés nyomán az egyház ellen várható támadást elhárítsák. Uo. 397. Az eseményeket részletesen rekonstruálja *Balogh Margit*: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiasco. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24. (2012) 3–4. sz. 109–117.

⁴⁴ *Gergely J.*: A katolikus egyház i. m. 53–54.

így az 1947. március 5-én a közoktatásügy kérdéseinek megvitatására kiküldött albizottság ülésén úgy határoztak, hogy az állami irányítású általános iskola létrehozása, az állami tankönyv-monopólium bevezetése és a kultuszminiszteri tárca felekezetre való tekintet nélküli betöltésének lehetősége mellett „Mondja ki a pártközi értekezlet ... 4./ Az 1946: I tc.-ben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság elvének megfelelően, az iskolai vallásoktatást fakultatívvá kell tenni. Minden szülőnek meggyőződésétől és szabad elhatározásától függ, vajon gyermekét kívánja-e vallásoktatásban részesíteni vagy sem.”⁴⁵ A fakultatív hitoktatás pártközi értekezleten történő megvitatása miatt Mindszenty már március 8-i levelében tiltakozott Nagy Ferencnél, aki viszont március 10-én Bánáss püspökkel folytatott személyes megbeszélésére hivatkozva a pártközi értekezlet március 11-i ülésén úgy nyilatkozott, hogy a püspöki kar a pártközi értekezlet határozatainak végrehajtása elé nem fog akadályokat gördíteni, de kívánatosnak tartja, hogy az a demokrácia és az egyház jó viszonyának rendezése keretében jöjjön létre.⁴⁶ A fakultatív hitoktatás bevezetésének terve a nyilvánosság előtt azt követően került viták keresztüztüzebe, hogy a VKM költségvetésének március 12-i nemzetgyűlési vitáján a parasztpárti B. Farkas Ferenc a napirend előadójaként ezt azonnali feladatnak nevezte. A képviselő azt az állítását, hogy a püspöki kar már elfogadta a fakultatív hitoktatás bevezetésének tervét, március 13-án kelt körlevelében Mindszenty hercegprímás határozottan visszautasította, amire a *Szabadság* március 21-i számában reagált B. Farkas Ferenc.⁴⁷ A sajtónyilatkozatra adott válaszban Mindszenty kijelentette: „Azzal a megjegyzéssel, hogy az előadó e kritikus nyilatkozatában a miniszterelnöknek egy püspöktől származó közlésére támaszkodott, az illetékes hely most a leghatározottabban és félreérthetetlenül kijelenti, hogy a püspöki kar egyik tagjának sem adott felhatalmazást ilyen nyilatkozat tételére, nem is adhatott, mert – mint már jelezve volt – egyhangú álláspontja éppen az ellenkező volt.”⁴⁸ A vádakra – hogy ő tolmácsolta volna Nagy Ferencnek a püspöki kar beleegyezését a fakultatív hitoktatás bevezetésbe – Bánáss végül közleményben reagált: „Bánáss László dr. veszprémi püspök úr felkért bennünket annak közlésére, hogy ő hivatalos helyen a püspöki kar megbízásából a fakultatív hitoktatás kérdésében ugyanazt az álláspontot képviselte, mint ami a kultusztárca parlamenti előadójának idevonatkozó kijelentése után a püspöki kar körlevelében

⁴⁵ Jegyzőkönyv a közoktatás kérdéseinek megvitatására kiküldött albizottság üléséről. 1947. márc. 5. PSzL I. 274. f. 7/161. ő. e. 22. Közli Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Szerk. és jegyz. Horváth Julianna et al. Bp. 2003. 482.

⁴⁶ Jegyzőkönyv pártközi értekezletről. 1947. márc. 11. PSzL I. 274. f. 7/161. ő. e. 22. Közli Pártközi értekezletek i. m. 488–489.

⁴⁷ *Balogh Sándor*: A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak (1947 tavasza). Századok 107. (1973) 909–914., 924., 938.; *Balogh M.*: Fakultatív hitoktatás i. m. 114.

⁴⁸ Idézi: *Balogh S.*: A fakultatív vallásoktatás i. m. 924.

kifejezésre jutott.⁴⁹ A veszprémi püspök közben tovább folytatta tárgyalásait a kormánnyal és a pártok vezetőivel, és a püspöki kar március 27-i ülésén arról számolt be, hogy a politika kész a kérdés napirendre vételét elhalasztani.⁵⁰ A kormány – a hitoktatás fakultatívvá tételének szándékával szemben kialakult országos ellenállás mellett – végül azzal az indoklással ejtette a fakultatív hitoktatás kérdését, hogy majd az esetleges konkordátum tárgyalásakor visszatérnek rá.⁵¹

Lojalitás és elhatárolódás között

A fakultatív hitoktatás bevezetésének feladása és a március 11-i pártközi értekezlet határozatainak elvetése nem Bánáss tárgyalásainak, még csak nem is kizárólag az országos tiltakozásnak volt köszönhető, hanem a kommunista párt egyházpolitikájában beálló taktikai váltásnak. Miután az egyház befolyásának csökkentését célzó lépést nem sikerült gond nélkül megvalósítani, a közeledő országgyűlési választások miatt a még mindig túlnyomó részt vallásos lakosság minél szélesebb rétegeinek megnyerése lett a prioritás. Ezt a célt szolgálta az 1947 késő tavaszán az állam és egyház viszonyában beállott szélcsend: a püspöki karral szembeni sajtótámadások enyhülése és a kommunista párt egyházzal szembeni barátságos magatartásának hangsúlyozása. A választási kampányban így fontos szerepet kapott például annak hangsúlyozása, hogy a kommunista párt mekkora szerepet játszott a harangok és templomok helyreállításában.⁵²

Bánáss az egyházpolitikában bekövetkezett változást azonban nem csupán átmeneti taktikai manőverként értékelte, hanem a párbeszédre nyitott politikai elképzeléseinek igazolását látta bennük: legalább részben saját tárgyalásai sikerékként tekintett a március 11-i pártközi értekezlet határozatainak elvetésére, valamint a közhangulatban, sajtóban jelentkező békülékenyebb hangnemre. Ezért a továbbiakban – jóllehet változatlanul óvakodott attól, hogy nyíltan szembeforduljon a püspöki kar határozataival és megbontsa annak egységét – mindinkább igyekezett elhatárolódni a püspöki kar Mindszentyt támogató vonalától. Erre az elhatárolódásra utal például mind passzívabb viselkedése a püspökkari

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 268.

⁵¹ *Gergely J.*: A katolikus egyház i. m. 55. A fakultatív vallásoktatás kérdéséről, az országos ellenállásról lásd még *Balogh M.*: Fakultatív hitoktatás i. m. 116–119.; *Balogh S.*: A fakultatív vallásoktatás i. m. 916–923.; *Mindszenty József*: Emlékirataim. Bp. 1989. 170–178.; *Salacz Gábor*: A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 9.) München 1988. 10–11.

⁵² *Mindszenty J.*: Emlékirataim i. m. 181. Lásd még Levelezés templomok újjáépítéséről, harangok beszerzéséről, egyházközségek támogatásáról (1946. nov.–dec.). PSzL I. 274. f. 7/245. ö. e.

konferenciákon: a rábízott – zömmel liturgikus, vallási kérdéseket érintő – feladatokat elvállalta, maga azonban ritkán szólalt fel a tanácskozásokon.⁵³

Ugyanakkor a püspöki kar sem kívánt már a politikai-közéleti tárgyalásokban első helyen Bánássra támaszkodni: egyrészt azért, mert a veszprémi püspök nem mindig a kellő diszkrécióval kezelte a rábízott feladatokat – sok mindenről például civil sofőrjét is tájékoztatta –, másrészt mert mind világosabban látszott, hogy az igazán lényeges kérdésekben még a jó személyi kapcsolatokkal rendelkező Bánáss sem képes eredményt elérni.⁵⁴ Ez mindenesetre nem jelentette azt, hogy a veszprémi püspök a kormánnyal folytatott tárgyalásokból teljesen visszavonult volna. Erre utal például, hogy amikor a püspöki kar az internálótáborok megszüntetése ügyében elegendőnek találta a protestánsok és katolikusok között az ügyben elindult egyeztetést, Bánáss jelezte: már beszélt Ries miniszterrel, aki felülvizsgálatot ígért.⁵⁵

Bánássnak a fakultatív hitoktatás kérdésében játszott félreérthető szerepe ugyanakkor ismételten megerősítette a kommunista párt vezetőinek azon meggyőződését, hogy vele lehet és érdemes is tárgyalni.⁵⁶ Erről tanúskodik 1947 áprilisában a Külügyminisztérium által orosz nyelvű kérésre összeállított rövid életrajza és jellemzése is: „A felszabadulás után sokáig Veszprém apostoli kormányzója volt. Kezdetől fogva ellenzi Mindszenty (!) politikáját. Akkor azonban még nem tudott erősebben fellépni, félve, hogy ideiglenes állásából eltávolítják. Püspöki kinevezése bizonyos egyházi körökre kínosan hatott. Politikailag határozottan Mindszenty ellenes, nemrégén körlevelet adott ki, melyben pozitív értelemben foglalkozik a demokratikus vívmányokkal. A püspöki kar részéről ő a tárgyaló fél a demokrácia felé. Egyházmegyéjének papjai gyűlölik és »vörös püspöknek« nevezik. [...] A püspöki konferencián hangoztatta a demokrácia és az egyház megbékélésének szükségességét, valamint azt, hogy számolni kell a munkáspártokkal és nem lehet olyan egyházpolitikát csinálni, mint néhány évtizeddel ezelőtt.”⁵⁷

⁵³ A püspökkari jegyzőkönyvben feltüntetett egyetlen jelentősebb, nem belső egyházi kérdéssel kapcsolatos feladata a németek kietelepítése ügyében írandó püspökkari körlevél Hamvas Endre csanádi püspökkel közös megszerkesztése és annak a miniszterelnöknél való benyújtása volt. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 318.

⁵⁴ *Lénárd Ö.*: Erő az erőtlenységben i. m. 114.

⁵⁵ A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 351.

⁵⁶ A helyzetet és Bánássnak tárgyalásra kész, de óvatosságot jól érzékelteti a Newsweek párizsi irodájának a lap 1947. június 30-i számában megjelent – a szélcsend időszakában mindenesetre valószínűtlennek tűnő – információja, miszerint: „Rákosi Mátyás, Magyarország kommunista vezetője, a Magyar Katolikus Egyháznak a Vatikántól való elszakítását tervezi. A veszprémi püspök a közelmúltban utasította el a titkos ajánlatot, hogy egy független egyház vezetője legyen”. Newsweek hazug állítása nemzeti egyház alapítását illetően. VÉL I.1.44.a. 4200–26/1947.

⁵⁷ Bánáss L. veszprémi püspök életrajza és jellemzése. (s. d.) PSzL I. 274. f. Külügyi osztály (a továbbiakban: 10)/121. ő. e. 154.

A politikai elitnek a tárgyalásra kész veszprémi püspökhöz fűződő jó viszonyát tükrözi Tildy Zoltán köztársasági elnök felkérése is, amelyben Bánáss a Lánchíd-építő Mozgalom vezetésére létrejövő elnöki tanácsba hívta meg. A rendelkezésre álló dokumentumokból nem derül ki, vajon Bánáss elfogadta-e a meghívást erre a világi megbízatásra.⁵⁸ A szovjet forradalom 30. évfordulójára rendezett ünnepségek védnökségére vonatkozó felkérés diplomatikus elutasítása mindenesetre – amely kétségtelenül Bánáss és a kommunistákkal való mindennemű együttműködést határozottan elutasító püspöktársai közé kívánt éket verni – jó példája annak, miként próbált Bánáss a püspöki kar iránti lojalitás és az állami vezetéssel való párbeszéd lehetőségének fenntartása között egyensúlyozni. A védnökséget tudniillik a püspöki kar határozatára hivatkozva, miszerint „tagjai tisztán világi jellegű ünnepségek védnökségét nem vállalhatják”, mint saját hibáján kívüli dolgot utasította el: „Ez a határozat reám nézve is kötelező. Így méltóztassék személyemtől ez esetben eltekinteni.”⁵⁹

Ugyancsak előfordult, hogy a püspöki karral azonos álláspontját kellett a politikusokkal szemben megvédenie. Rákosi 1948-ban például a következő esetet idézte fel: „Amikor a választások előtt Zalában jártam, voltam sok plébánosnál; kiderült, hogy Bánáss püspök utasítást adott nekik, hogy szavazataikkal vagy a régi Kisgazda Pártot, vagy a Barankovics-pártot támogassák. Telefonáltam a püspök úrnak, hogy ha feljön Budapestre beszélni akarok vele. Feljött Budapestre, beszéltünk és én megkérdeztem, hogy mit jelent az a püspöki nyilatkozat, hogy a püspök egyik pártot sem támogatja és hát akkor hogy lehet az, hogy mégis? Azt felelte, hogy »engem zaklatnak, egy ilyen fontos dologban a püspöknek meg kell mondani a véleményét. És én erre azt mondtam, hogy mi senkit sem támogatunk, de ha választanunk kell, hát...« Én ezt csak azért mondom, hogyha kell, hát tudnak politizálni!”⁶⁰

Kultúrharc és modus vivendi

Az 1947-es választási kampány idején a nyilvánosság előtt beszüntetett – de a háttérben mindvégig folytatott –, majd az ősz folyamán fokozatosan újraindított egyházellenes harc 1948 januárjában új fordulatot vett. A politikai életben való vezető szerep megszerzése és a baloldali egységpárt előkészítése után Rákosi

⁵⁸ Tildy Zoltán köztársasági elnök Bánássnak. Bp., 1947. ápr. 12. VÉL I.1.44.a. 4200–32/1947.

⁵⁹ Rosta László, az Országos Nemzeti Bizottság ügyvezető titkára Bánássnak. Bp., 1947. júl. 21.; Bánáss az Országos Nemzeti Bizottság Főtitkarságának. Veszprém, 1947. júl. 31. VÉL I.1.44.a. 4200–13/1947.

⁶⁰ Az MKP és a katolikus egyház képviselőinek tárgyalásairól készült hangfelvétel gépelt másolata. Bp., 1948. ápr. 16. PSzL I. 274. f. 7/261. ő. e. 51.

1948. január 10-én a Magyar Kommunista Párt vezetői előtt meghirdette az utolsó – a Mária-év tapasztalatai alapján – még mindig erős ellenféllel, a katolikus egyházal való leszámolást: „A demokrácia ez évi feladatai között van az egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése. Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyházi palást mögé bújik. A fiatal magyar demokrácia három esztendőn keresztül mindent megtett azért, hogy a katolikus egyházat is bevonja a nemzet talpra állításának nagy munkájába. Meg kell állapítani, hogy siker nélkül. [...] A magyar demokrácia eddig minden problémát, amely elé a történelem állította, megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog ezzel a reakcióval is, ami az egyház köntöse mögé bújik.”⁶¹

A felerősödő támadások és az egyház fokozottabb fenyegetése kapcsán a *modus vivendi* hívei a kedvezőbb légkör kialakítása érdekében az állammal való tárgyalások felvételét javasolták az 1948. január 8-án Budapesten tartott szűkebb körű püspökkari értekezleten. A vita eredményeképpen Mindszenty nem tiltakozott a tárgyalások megindítása ellen, és az egyház képviselőire Czapik Gyula elnöklete alatt Bánáss László, Kovács Sándor és Papp Kálmán püspököket jelölték ki.⁶² A találkozón azonban, melyre február 7-én, majd április 16-án került sor – betegsége miatt –, Bánáss végül nem vett részt.⁶³ A titokban folytatott félhivatalos tárgyalásokkal szemben nagy port vert fel a lábadozó Bánással a *Magyar Napban* 1948. április 9-én készített interjú. A címlapon lehozott beszélgetésben az általános világfordulatban nem reménykedő püspök attól félve, vajon a magyar egyház hosszabb távon bírni fogja-e a támadásokat, az állam és az egyház közötti kiegyezés szükségességét hangsúlyozta. Arra a kérdésre, hogy miként értékeli a demokráciának az egyházzal szemben tanúsított magatartását, a következő választ adta: „A baloldali vezetők részéről újabban rendkívül megértő, emberi álláspont nyilvánult meg. Ez általánosan és döntően jellemzi a helyzetet. Egyébként az egyházat érték túsúrások, miket könnyen lehetne kiegyenlíteni. Ezek eltávolítása – és ugyanakkor a demokrácia szempontjainak figyelembevétele – megkönnyítené az egyház és a demokrácia viszonyának rendezését, aminek *feltétlenül* sora kell kerülnie. A demokráciának és az egyháznak meg kell találnia a közös utat. Ez legfőbb szívügyem. Véleményem szerint ez *mindkét félnek mellőzhetetlen érdeke*. Kis erők állhatnak egymással szemben, de a *nagy erők – előbb vagy utóbb – meg kell, hogy béküljenek*. Én mindig a *kiegyenlítés* álláspontján voltam. Erdélyi működésem során

⁶¹ *Rákosi Mátyás*: Válogatott beszédek és cikkek. Bp. 1951. 267.

⁶² *Balogh Margit*: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. Bp. 2008. 70.

⁶³ Uo. 74.

közvetítettem Bukarest és Róma, Bukarest és Erdély között. Most sem új számomra ez a szerep. *Mindent el kell és mindent el fogok követni, hogy a demokrácia és az egyház között megteremtsek a békét. Én Rómában az okos kompromisszumokat, a modus vivendiket tanultam meg. Az okos megbékélés többet ér, mintha fejfel a falnak szaladunk.* Ennek az országnak nem kultúrharcra, hanem az *erők összefogására van szüksége*, hogy előre haladhassunk.” Ennek érdekében Bánáss szerint minél hamarabb kölcsönös tárgyalásokra van szükség, hogy a vitás kérdéseket „kibeszéljék”.⁶⁴

A nyilatkozat, amelyben Bánáss a nyilvánosság előtt a püspöki kar hivatalos állásfoglalásától eltérő, békülékeny nézőpontot képviselt, kapóra jött a kommunista vezetésnek. Az egy hétre rá következő, 1948. április 16-i informális tárgyaláson Rákosi ezzel a nyilatkozattal érvelt arra a vádra, hogy ők a klérus megosztására törekednének: „Amikor észrevettük, hogy egyébként rendes katolikusok, akik a demokráciával szimpatizálnak, azt hitték, hogy mi megpróbáljuk az alsó papságot szembeállítani a püspöki karral, rögtön megírtuk, hogy ez nekünk eszünkben sincs. A kérdéseket nem így akarjuk megoldani. De további kérdésünk. Nekünk magyarázták, a Magyar Napban /?/ volt is célzás arra, hogy a püspöki kar sem egységes. Ellentét van az esztergomi érsek és a püspökök egyik-másika között [...] az az érzésünk, hogy a katolikus egyházpolitika mostani vezetése Magyarországon nem egészen egységes vonalú és soha sem tudhatjuk, hogy mikor kapunk egy meglepetést.”⁶⁵ A tudat, hogy a kommunisták ki fogják használni a püspöki karon belül meglévő nézetkülönbségek nyilvánosságra hozatalát, Mindszentyt egy levél megírására készítette, melyet Bánáss mellett az összes főpapnak is megküldött, és amelyben Bánásst nyilatkozata miatt megfeddte.⁶⁶ A kompromisszumot kereső püspökök is érezték, hogy az állammal való tárgyalások nyilvánosság előtt való folytatása, a hitük szerint az egyház javát kereső igyekezetük ellenében hat, és az egyházon belüli, Rómától való elszakadás veszélyével fenyeget. Ez az, ami a kommunista forгатókönyvbe jól beleillett volna, de amit a püspökök mindenáron el akartak kerülni: „Minekünk hallgatni kell. Tessék elhinni,

⁶⁴ *Csató István*: Meg kell találni a közös utat – mondja Bánáss veszprémi püspök az egyház és demokrácia megbékélésének ügyéről. Magyar Nap, 1948. április 9. 1.

⁶⁵ Az MKP és a katolikus egyház képviselőinek tárgyalásairól készült hangfelvétel gépelt másolata. Bp., 1948. ápr. 16. PSzL I. 274. f. 7/261. ő. e. 7.

⁶⁶ Összefoglaló jelentés Mindszentyről. Bp., 1948. máj. 12. PSzL I. 274. f. 7/248. ő. e. 167. A hivatkozott levélben Mindszenty mindenekelőtt azt nehezményezte, hogy Bánáss nyilatkozatát nem egyeztetette a püspöki karral, és az ráadásul az egyház számára káros, egyoldalú állításokat tartalmazott. Mindszenty József Bánáss Lászlónak. Esztergom, 1948. ápr. Kögl Lénárd hagyatéka. Pályadokumentumok. (Horváth Gergely Krisztián tulajdonában. A hagyatéék feldolgozás után a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárba kerül átadásra). Mindszenty Bánáss reakciójára válaszolva maga is jelezte, hogy a „testvéri figyelemzetést” a püspöki kar tagjainak is megküldte. Mindszenty József Bánáss Lászlónak. Esztergom, 1948. máj. 15. Uo.

nagyon szívesen megmondanánk, nyilatkozni a legnagyobb jóakarattal, de akkor mi lehetetlenné tesszük azt, amit akarunk, mert minenkünk számolni kell Rómával is és mi nem akarunk Róma nélkül, mi katolikusok akarunk maradni. Kérem, én visszatérek oda, csináljunk pozitív tárgyalásokat, tessék megmondani, ezt adjuk nektek. Vegyük a status quo-t, ebben megmaradni, ebben változtatni [...]”⁶⁷ – mondta Czapik érsek a Rákosiékkal folytatott tárgyaláson.

Bánáss Rómában

A kormány számára az egyház hitelének rombolása érdekében fontos volt, hogy egy látszólagos megegyezés kapcsán kerüljön az egyház teljesen függő helyzetbe, ezért minden úton a tárgyalások felvételét és folytatását támogatta a kormányzat, aminek azonban Mindszenty komoly akadályát jelentette. Úgy gondolták tehát, hogy ha a *modus vivendi* pártján álló főpapok Rómában el tudják fogadtatni elképzelésüket, meg lehet kerülni, sőt esetleg félre lehet állítani a hercegprímást. Ilyen megfontolások állhattak amögött, hogy 1948 nyár elején az esedékes *ad limina* látogatásra – Hamvas Endre püspököt követően és Czapik érsek kora összeltett útját megelőzően – Bánáss László Rómába utazhatott.⁶⁸

Bánáss, aki kezdettől fogva tanújelét adta tárgyalókészségének, és akinek jó személyi kapcsolata is voltak a kormányzattal, igen fontos volt Rákosiék számára, ezért továbbra is mindent megtettek, hogy elképzeléseik végrehajtásához fel tudják használni. A veszprémi püspök 1947–1948 telén felfedezett rákja, súlyos betegsége és műtete egy ideig kikapcsolni látszott a kommunisták terveiből Bánásst. Amikor azonban a műtét után felépült, és orvosai tanácsára néhány hetes erögyűjtésre előbb Svájcba kívánt utazni és onnan hazatérőben eleget tenni az esedékes *ad limina* látogatásnak, „Bánáss a magyar

⁶⁷ Az MKP és a katolikus egyház képviselőinek tárgyalásairól készült hangfelvétel gépelt másolata. Bp., 1948. ápr. 16. PSzL 274. f. 7/261. ó. e. 109.

⁶⁸ *Gergey J.*: A katolikus egyház i. m. 74. Rákosi visszaemlékezése, miszerint Bánásst éppen Mindszenty javaslatára rendelték Rómába, hogy „észre térítsék, vagy beszéljenek a fejével” talán azzal magyarázható, hogy a politikus ulólag is saját taktikájukat, érdekeiket kívánta elleplezni. *Rákosi M.*: Visszaemlékezések i. m. 515. Rákosi visszaemlékezésének egyébként ellentmond az ÁVH májusi jelentése, miszerint „a prímás attól tart, hogy Bánáss veszprémi püspök külföldi utazásával kapcsolatban olyan nyilatkozatokat tesz a külföldi sajtó számára, amelyet neki nem lesz módjában megcáfolni. Bánássról feltételezi, hogy az ő kompromittálására mindenre kész”. Összefoglaló jelentés Mindszentyről. Bp., 1948. máj. 12. PSzL I. 274. f. 7/248. ó. e. 214. A veszprémi püspök mindenestre svájci útján meg kívánta őrizni inkognitóját, és amikor az emigráns körök igyekeztek felvenni vele a kapcsolatot, a közöttük levő anarchia láttán nem is állt szóba velük. Bánáss Viktor Bieler sitteni (Sion, Svájc) püspöknek. Veszprém, 1948. ápr. 27. VÉL I.1.44.a. 4200–10/1948.; Hangulatjelentés Mindszenty letartóztatásával kapcsolatban. Bp., 1949. jan. 6. MNL OL Az 1945 utáni munkáspártok iratai, Magyar Dolgozók Pártja, Farkas Mihály titkári iratai (a továbbiakban: M–KS 276. f. 67.) 41. ó. e. 82.

kormánytól nemcsak útlevelet kapott, hanem valutát is, ami – udvari papjai szerint – rendkívül jó hatást váltott ki a püspökben és hálára kötelezte a kormánnyal szemben”.⁶⁹ Hogy Rákosiék számításai ezzel a gesztussal mennyire beváltak, jól mutatják a politikus emlékiratai: „Elutazása előtt Bánáss szintén beszélni akart velem. Telefonon beszélgettünk. Én azt mondtam neki, hogy utazzon ő csak ki anélkül, hogy velem külön tanácskozna. Ez a kérdés Rómába valószínűleg felmerül, s ő mondja csak nyugodtan, hogy ezúttal nem járt nálam – amit ott feltehetően úgyis tudni fognak. Ön, mondtam neki, jól ismeri a kérdésekben a mi véleményünket, mi is a magáét. Képviselje bátran és nyugodtan ott álláspontját, ez lesz a legjobb minden tekintetben, s meglátja, ez bizonyul a leghelyesebbnek. Mikor visszajött Rómából, beszéltem vele. Elmondotta, hogy jól fogadták, s bár mindenütt, a pápánál is, a velünk való megegyezés álláspontját képviselte, figyelmesen meghallgatták. Bánáss biztosított, hogy római útja után még inkább azon fog munkálkodni, hogy létrejöjjön egyházával a megegyezés.”⁷⁰

Bánáss római tartózkodásáról, ott folytatott tárgyalásairól nem tudunk sokkal többet, mint amit Rákosi is említ. Svájcban egyenesen Rómába utazott, ahol az egyházmegyéjéről szóló jelentést június 21-én adta le, majd június 23-án délelőtt 9 órakor fogadta őt XII. Piusz pápa.⁷¹ Udvari papjai szerint tárgyalásai során annak módját kereste, hogy miként lehetne Mindszentyt rábírní arra, hogy a magyar kormánnyal megegyezzen. A Szentszéknél azonban a primás álláspontját fogadták el, aki csak abban az esetben mutatkozott hajlandónak a megegyezésre, ha a kormány az egyház bizonyos követeléseit kész elfogadni.⁷² A jezsuiták mindenestre úgy tudták, hogy Bánássnak sok – a primás álláspontjával nem egyező – belső kérdést sikerült Rómában tisztázni.⁷³

⁶⁹ Hangulatjelentés Mindszenty letartóztatásával kapcsolatban. Bp., 1949. jan. 6. MNL OL M–KS 276. f. 67/41. ő. e. 82. Bánáss, mint az innsbrucki Canisianum volt növendéke, április 27-én fordult levélben Sitten (Sion, Valais kanton) püspökéhez, hogy keressen számára egyházmegyéjében valami alkalmas pihenőhelyet. Az útlevél és vízum megszerzését egy pillanatra sem gondolta nehéz dolognak, és abban sem kételkedett, hogy akár Magyarországon hozzá tud jutni svájci frankhoz. Amikor svájci intenciókat kért külföldi tartózkodásának olcsóbbá tételére, az a szándék vezette, hogy ne terhelje túlzottan meg egyházmegyéje költségvetését. Bánáss Viktor Bieler sitteni (Sion, Svájc) püspöknek. Veszprém, 1948. ápr. 27. VÉL I.1.44.a. 4200–10/1948.

⁷⁰ *Rákosi M.*: Visszaemlékezések i. m. 515.

⁷¹ A Konzisztoriális Kongregáció igazoló dokumentuma Bánáss László öt éves jelentésének átvételéről. Róma, 1948. jún. 21. VÉL I.1.44.a. 4200–7/1948.; *Saad B.*: Tíz arckép i. m. 21.

⁷² Hangulatjelentés Mindszenty letartóztatásával kapcsolatban. Bp., 1949. jan. 6. MNL OL M–KS 276. f. 67/41. ő. e. 82. A Vatikánnak a tárgyalásokkal kapcsolatos fenntartásait mutatja az is, hogy nem vették jó néven Bánástól, hogy Velics követ autóján ment a pápához. Jelentés Czapik Gyula egri érsek római tárgyalásairól. Bp., 1948. okt. 8. MNL OL M–KS 276. f. 67/214. ő. e. 71.

⁷³ *Salacz G.*: A Magyar Katolikus Egyház i. m. 14.

Az iskolák államosítása

Bánáss svájci tartózkodása idején került sor az iskolák államosítására. A diplomata beállítottágú Bánáss, jóllehet számos kérdésben elképzelhetőnek tartotta a kompromisszumos megoldást az egyház túlélése érdekében, a vallásszabadsággal nyilvánvalóan szemben álló, az egyház jövője szempontjából egyértelműen fontos iskolaügyben mindvégig a püspöki karral egységben, a korlátozó törekvésekkel szemben lépett fel.

Már első, apostoli kormányzóként egyházmegyéjéhez intézett üzenetében felhívta hívei figyelmét a felekezeti iskolák fontosságára: „Féltő gonddal őrizzük a hit, remény, szeretet e színeinek melegágyát: iskoláinkat, hogy amint az első ezer év alapját megvetette a templom és az iskola, a boldogabb magyar jövőnek is ez legyen a tartó pillérje.”⁷⁴ Egy évvel később, püspökké történt kinevezése alkalmából hasonló értelemben buzdította a híveket: „Tartsatok ki papjaitok és iskoláitok mellett, hisz mindig a magyar nép érdekeit szolgálták.”⁷⁵

1948 tavaszán a katolikus iskolákkal szemben a sajtóban beindított lejáróhadjárat mellett a hitvallásos iskolák tanárait arra szólították fel, hogy kérvényezték az iskolák államosítását. Bánáss erről értesülve május 8-án a következő levelet intézte egyházmegyéje katolikus iskoláinak igazgatóihoz: „Tudomásomra jutott, hogy egyes helyeken a Pedagógusok Szabad Szakszervezetének helyi vezetőségi tagjai a katolikus tanerőket értekezletre hívják össze, melyben felszólítják őket, hogy kérjék a katolikus iskolák államosítását. Minthogy az iskolák államosítása ügyében a Kormány semmiféle rendelkezést nem adott ki és az illetékes egyházi főhatóságokat nem kereste meg, azért a fenti eljárást, iskoláink önkormányzatába való illetéktelen beavatkozásnak kell minősítenem és visszautasítanom. Elvárom katolikus tanerőimtől, hogy az illetéktelenül eljáró egyénnel tárgyalásba ne bocsátkozzanak, hanem bízzák ezt az egyház és állam viszonyának rendezésével kapcsolatos ügyet az egyedül illetékes hatóságokra: a Magyar Kormányra és a Magyar Püspöki Karra.”⁷⁶

Amikor a Pócsperiben történt balesetet felhasználva Ortutay kultuszminister 1948. június 16-án a parlamentben benyújtotta az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot, melyet az egyetlen vitanap után megszavazott, Bánáss éppen Svájcban tartózkodott. Az iskolaállamosításról értesülve azonnal tiltakozó

⁷⁴ Litterae circulares ad venerabilem clerum dioecesis Wespremiensis anno 1945/X. 54. VÉL I. 01. 02. Körlevél XXIV. 1941–1945.

⁷⁵ Litterae circulares ad venerabilem clerum dioecesis Wespremiensis anno 1946/VIII. 43–44. VÉL I. 01. 02. Körlevél XXV. 1946–1950.

⁷⁶ Bánáss László katolikus iskolaigazgatókhoz intézett levelének másolata. Veszprém, 1948. máj. 8. PSzL I. 274. f. 7/248. ő. e. 139.

táviratot küldött Dinnyés Lajos miniszterelnöknek: „Miniszter Elnök Úr értesültem arról, hogy bejelentette az iskolák államosítását. Csak itt Svájcban tudom annak jelentőségét levonni, ezért az iskolák államosítása ellen tiltakozom.”⁷⁷ A távirat szövegének a másolata a Rákosi titkárság iskolaállamosítással kapcsolatos dossziéjában található egy datálatlan feljegyzés mellékleteként. Ez a feljegyzés arról tudósít, hogy Bánáss – minden bizonnyal külföldről való hazatérése után – egy 3 órás fátylós körmenetet vezetett Veszprémben, az iskolaállamosítással szembeni tiltakozásul.

Bánáss betegsége és halála

Rómából június végén történt hazatérését követően Bánáss hamarosan ismét kórházba került és újabb operáción esett át. Betegsége miatt a nyári püspökkari konferenciákra nem is tudott elmenni, hanem csupán a novemberi tanácskozáson vett részt, amikor rövid időre javulás állt be állapotában.⁷⁸ A gyenge egészségi állapotú püspök mellé Mindszenty utódlási joggal felruházott koadjutort kívánt helyezni Géfin Gyula szombathelyi kanonok személyében. Tervében kétségtelenül az is szerepet játszott, hogy ezzel a püspöki kar egységét kívánta megerősíteni, hiszen Bánássnak az egyház és állam közötti tárgyalásokat illetően a primással ellentétes szemléletét szeptembertől fogva egyre jobban kihasználták a kormánytényezők a bíboros elleni támadásaikban.⁷⁹ Egy Mindszenty egyházpolitikai elképzeléseit osztó, utódlási joggal felruházott segédpüspök kinevezése azonban – melyre kevéssel előbb a pécsi egyházmegyében Rogács Ferenc kinevezésével már történt precedens – kellemetlenül érintette egyrészt a kormányzatot, amelynek így csökkent volna befolyása a püspöki karban, másrészt a tárgyalások útját kereső püspökök mozgásterét is korlátozta volna.⁸⁰ Bánáss tehát sürgősen levelet írt az éppen Rómában tartózkodó Czapik érseknek, melyben kérte, hogy a megegyezés kérdéseiben tárgyaló érsek járjon közbe az érdekében. Bánáss bizalmas levele éppen a pápai audiencia előtti napon, szeptember 28-án futott be Czapikhoz, az egri érsek így Bánáss ügyét is magával vitte a pápai kihallgatásra *pro memoria*

⁷⁷ Dr. Bánáss László megyéspüspök által Svácból küldött két távirat szövege. s.d. MNL OL Az 1945 utáni munkáspártok iratai, Magyar Dolgozók Pártja, Rákosi Mátyás titkári iratai (a továbbiakban: M–KS 276. f. 65.) 65/339. ö. e. 23–24.

⁷⁸ A püspöki kar 1948. júl. 17-i konferenciájának idején Bánáss kórházban volt, ahol kevéssel előbb esett át egy újabb műtéten. Az aug. 27-i püspökkari konferencián is Hoss József pronotárius képviselte a veszprémi püspököt. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások i. m. 474., 485.

⁷⁹ Salacz G.: A Magyar Katolikus Egyház i. m. 19.

⁸⁰ Az utódlási joggal felruházott koadjutor kinevezése ráadásul a Szentszék stratégiájába is beleillett volna. Vö. Fejérdy András: Szentszéki stratégiák a magyarországi püspöki székek betöltésére 1945–1964 között. Történelmi Szemle 55. (2013) 296–298.

formájában rögzítve.⁸¹ Czapik mindezt előszóval is ismertette, amit a pápa megértéssel hallgatott meg. Bánáss ügyét a segédpüspökök kinevezésével kapcsolatos kormányóhajjal együtt Czapik az államtitkárságon is szóba hozta: rámutatott, „hogy a Bánáss személye mellé való ilyen beavatkozás megnehezítené a jövőbeni helyzet tisztázását és azt a látszatot keltené Magyarországon, hogy a prímás mindent keresztül tud vinni a Szentszéknél. Ez pedig a kérdések nyugvópontra helyezése szempontjából végzetes is lehetne”.⁸² Czapik Magyarországra érkezése után Bánáss azonnal felkereste az érseket, aki közölte vele, hogy személyesen juttatta el a pápának a vele kapcsolatos koadjutori problémát. Egyúttal ismertette a megnyugtató választ, aminek Bánáss láthatóan örült.⁸³

Betegségének ismételt súlyosbodása megakadályozta Bánásst abban, hogy Rákosinak tett ígéretét, a megegyezésen való munkálkodást folytassa, pedig erre a kormánynak nagy szüksége lett volna. Amikor állapota jobbra fordult, mindenesetre továbbra is a tárgyalások előkészítésével, és az állam és egyház viszonyának megoldásával foglalkozott.⁸⁴ Egy 1948. november 21-én Révainak írt leveléből tudjuk, hogy az állam ismételten sürgette, hogy Bánáss nyíltan képviselje álláspontját.⁸⁵ A veszprémi püspök ugyanakkor – mivel Czapik római tárgyalásai nyomán még mindig bízott abban, hogy a Vatikánból vizitátor jöhet Magyarországra – nem akart Róma jóváhagyása nélkül semmi komolyabb vállalkozásba fogni: „komoly megfontolás tárgyát kellett volna képeznie, hogy eléje vághatunk-e bármilyen kis nyilatkozattal is a Szentszék tárgyalási szándékának, amikor azt minden jelből ítélve maga a Szentatya vette kezébe. Nehéz volna elképzelni, hogy ha a Generalissimus venne valamit a kezébe, közben mások neki e megoldásokban megbízás nélkül segíteni akarnának”.⁸⁶

⁸¹ A *pro memoriát* mellékletként közli *Rétfalvi Balázs*: Czapik Gyula 1948-as római útja és az apostoli vizitáció ügye. Egyháztörténeti Szemle 12. (2011) 2. sz. 3–38. (Internetes kiadása: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/retfalvibalazs.htm>, letöltés 2018. jan. 18.)

⁸² Jelentés Czapik Gyula egri érsek római tárgyalásairól. Bp., 1948. okt. 8. MNL OL M–KS 276. f. 67/214. ó. e. 68.

⁸³ Uo. 60–81.

⁸⁴ Az állambiztonság jelentése szerint a tárgyalások Bánásson keresztül történő felvételét szorgalmazta Tomek Vince piarista generális is. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztály jelentése a belügyminiszternek. Bp., 1948. aug. 10. MNL OL M–KS 276. f. 67/125. ó. e. 59–60.

⁸⁵ Az iskolák államosítása után a Mindszenty-ellenesség tanúsításához minimumként szabták meg az ilyen jellegű nyilatkozatokat: „Azonnali feltételként meg kell kísérelnünk egyes »Mindszenty-ellenes« főpapokat demokratikus berendezkedésünk vívmányaival kapcsolatban pozitív nyilatkozatra bírni a nyilvánosság előtt. Ezt a minimumot állítani feltételként, hogy valóban ellenzik-e Mindszenty politikáját.” A Nagybudapesti Pártbizottság terve a klerikális reakció elleni harcról. Bp., 1948. nov. MNL OL M–KS 276. f. 65/359. ó. e. 7–8.

⁸⁶ Bánáss László Révai Józsefnek. Veszprém, 1948. nov. 21. MNL OL Az 1945 utáni munkáspártok iratai, Magyar Dolgozók Pártja, Révai József titkári iratai (a továbbiakban: M–KS 276. f. 68.) 102. ó. e. 26. Czapik római útjának eredményeképpen megegyezett a Szentszékkal, hogy a megegyezés előkészítésére és a helyzet felmérésére vizitátort küldenek Magyarországra. A kormány azonban a

A továbbiakban Révai megnyugtatóra azért jelezte, hogy egyházmegyéje esereleinek már összejöveteleket szervez, „ahol őket hasonlóképpen korszerűen ismertetni és irányítani az egyik legfőbb célom”.⁸⁷ A levélhez ennek ellenére a következő megjegyzést fűzték a lap tetején: „Kiderül, hogy nem tartja be ígértét és várja a vizitátort. Lerakni.”⁸⁸

Annak ellenére, hogy Bánáss nem volt hajlandó Rómától függetlenül lépéseket tenni, a tárgyalásokra való készsége miatt a kormány számára fontos személy maradt a püspöki karban. Nem elsősorban személyes ismeretségei, mint inkább ez a tény a magyarázata annak, hogy a kommunista párt vezetése mindent megtett annak érdekében, hogy felépülését elősegítse és az utolsó percig kedvében járjon. Ezt Bánáss minden aggályosság nélkül el is fogadta. A fentebb idézett Révainak küldött levélben például a következő szavakkal kért gyógyszert: „Én különben Kaposvárról egyenesen Pestre megyek és pár napig az Irgalmasok kórházában fekszem megfigyelésre, hogy a szükséges kúrát megállapíthassák. Pont ezeknek sikere érdekében veszem igénybe nobilis felajánlkozását és mellékelem a szükséges orvosi vényeket az illető orvosságok beszerzésére. Nagyon hálás vagyok érte, mert talán elősegít a tartós gyógyulásban. Oly kívánatos volna ez most egyházzam és hazám érdekében, hogy ezekben a vajúdó kérdésekben eredményesen szolgálhassam.”⁸⁹ Kórházi ágyánál mellette szolgáló papja, Szemes József is úgy emlékezett, hogy „napok alatt bármilyen külföldi gyógyszert, amit orvosai rendeltek, megszerezték neki”.⁹⁰

Bánáss nemcsak elfogadta a felajánlott segítséget, hanem néhány alkalommal – többnyire mások érdekében – maga is írt kérvényeket. 1949 februárjában például – hogy az elutasítás lehetőségét teljesen szabadon hagyja Rákosi számára – az egyik személyesen ismert titkárnőn keresztül járt közben Rákosinál annak érdekében, hogy a Pénzügyminisztériumból elbocsátott unokahúga ismét alkalmazásba kerüljön.⁹¹ Közbenjárása annak ellenére sikerrel járt, hogy

L'Osservatore Romanoban 1948. okt. 10-én megjelent, a magyar kormányt sértő kitételekre hivatkozva nem adott vízumot a vizitátornak kinevezett Angelo Rotta korábbi nuncius, és titkára, Giuseppe Casari részére. A kormánynak ugyanis nem volt érdeke, hogy a Vatikán saját megbízottja által értesüljön az egyház valós helyzetéről Magyarországon. A kérdéstről lásd *Rétfalvi B.*: Czapik Gyula 1948-as római útja i. m. 3–38.

⁸⁷ Bánáss László Révai Józsefnek. Veszprém, 1948. nov. 21. MNL OL M–KS 276. f. 68/102. ő. e. 26.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo. 26v.

⁹⁰ *Saad B.*: Tíz arckép i. m. 23. A beteg püspök másfél évig tartó kezelésének és temetésének költségeit végül a veszprémi káptalani helynök kérvénye nyomán, Ortutay kultuszminiszter egyszeri segély formájában utólag kifizette az egyházmegyének. Hoss József veszprémi káptalani helynök levelei Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Veszprém, 1949. ápr. 26. és máj. 12. VÉL I.1.44.a. 4200–6/1949.

⁹¹ Bánáss László Rákosi L. Márta nevű titkárnőjéhez. Bp., 1949. febr. 21. MNL OL M–KS 276. f. 65/375. ő. e. 60–61.

a kérvény nyomán indított belső vizsgálat február 24-én megállapította: „Dr. Segner Andrea a Pénzügymin. Közgazdasági Osztályán dolgozott, – most elküldték onnan. [...] a Közgazdasági Osztály megszűnt. Dr. Segner Andrea politikailag teljesen passzív. Pártonkívüli. Szakszervezeti mozgalomban sem vesz részt. Mint szakember – *polgári* közgazdász, akit nem is érdekel a marxizmus. Lényegében ezek voltak az elbocsátás okai.”⁹² Rákosi azonban már másnap ezt a megjegyzést írta a vizsgálatához: „Gondoskodni kell róla, hogy Segner A. állásban maradjon.”⁹³ Február 28-án tehát ilyen értelemben tájékoztatták a beteg püspököt, aki köszönőlevelében is teljesen szabadon hagyta annak lehetőségét, hogy a kérvény kedvező elbírálását megváltoztassák: „Tudom, hogy nem mindig minden rajtunk múlik. Ezért enyéimnek még mindig nem szóltam.”⁹⁴ Nem volt azonban ilyen sikeres közbenjárása egy debreceni-sebészprofesszor érdekében, akinek állítólag az MDP vitte el bútorait és ingóságait a debreceni klinikáról. Bánást a vizsgálat eredményeként arról tájékoztatták, hogy az orvos bútorait Debrecenből történt eljövele után kollégái hordták szét, a klinikáról elhozott egyéb bútorok pedig még mindig a város raktárában vannak, így ki lehet deríteni, kinek a tulajdonát képezik.⁹⁵

Nemcsak Bánáss kereste azonban fel kéréseivel és kérvényeivel Rákosit, hanem a kommunista vezető is meglátogatta a beteg püspököt: „Én ismételen érdeklődtem egészségi állapota felől, s amikor meghallottam, hogy állapota súlyosra fordult, meglátogattam az Irgalmasok Kórházában, ahol kezelték. Láthatóan örült jövelelemnek, hosszasan elbeszélgettünk. Még ott, a halálos ágyán is azon bánkódott, hogy Mindszenty politikája mennyi bajt fog az egyházra zúdítani. A búcsúzásnál hosszasan szorongatta [a] kezemet. Nehéz szívvel mentem ki a közben összesereglett papok közt a kórházból. Néhány nap múlva közölték, hogy meghalt.”⁹⁶

⁹² L. Márta feljegyzése Segner Anna ügyében. Bp., 1949. febr. 24. MNL OL M–KS 276. f. 65/375. ő. e. 61.

⁹³ Rákosi kézírásos feljegyzése Segner Anna ügyében. Bp., 1949. febr. 25. MNL OL M–KS 276. f. 65/375. ő. e. 62. L. Márta a következő megjegyzést fűzte az utasításhoz: „Szőnyi elvtárral telefonon megbeszéltem. II. 28. Márta.”

⁹⁴ Bánáss László köszönőlevele. Bp., 1949. márc. 1. MNL OL M–KS 276. f. 65/375. ő. e. 64.

⁹⁵ Feljegyzés Bánáss telefonon érkezett kéréséről. Bp., 1949. jan. 25. MNL OL M–KS 276. f. 65/375. ő. e. 65.; Az MDP Hajdú megyei titkárnak feljegyzése Hüttl Tivadar bútorai ügyében. Uo. 66.; Rákosi nevében küldött válasz Bánáss Lászlónak Hüttl Tivadar bútorügyéről. Bp., 1949. jan. 29. Uo. 67.

⁹⁶ *Rákosi M.: Visszaemlékezések* i. m. 515–516. Rákosi látogatására Pálmai József is visszaemlékezett. Lásd *Saad B.: Tíz arckép* i. m. 11. Kögl Lénárd emlékei szerint azonban betegágyán már nem fogadta Rákosit. Lásd *Horváth Gergely Krisztián: Egy falusi plébános az államszocializmusban*. Dr. Kögl Lénárd (1916–2004) pályája. Kézirat. 188. Valóban csalóka Rákosi visszaemlékezése, melyben Bánáss úgy beszél Mindszentyről, mint aki még aktív politikát folytat, amellyel még sok bajt zúdít az egyházra. Ha ugyanis a látogatásra valóban néhány nappal Bánáss halála előtt került sor, Mindszenty már jó ideje börtönben volt. Bánáss 1949. április 19-én halt meg. Annyit mindenesetre

Bánást még halálos ágyán is az állammal való jó viszony kérdése foglalkoztatta, utolsó körlevelében is az egyház és állam megegyezésének és együttműködésének útját egyengette. A dokumentumban tudniillik az egyház tanításának a kormányzat számára leginkább elfogadható, a marxista ideológiához legközelebb álló gondolatait fejtegette, amikor a munkás Krisztusról, a munka becsületéről, a dolgozó emberről szólt, felszólítva híveit: „Dolgozzunk tudva azt, hogy a munka nemesít és alkalmassá teszi a lélek számára a testet. Dolgozzunk, hisz a munka az élet, a természet általános törvénye. Dolgozzunk, ki ésszel, ki kézzel, tehetség, képesség és munkakör szerint. Dolgozzunk, de dolgaink között első helyre tegyük Isten dicsőségét, országának ügyét, a lélek üdvösségét.”⁹⁷ Jóllehet ebben a körlevélben is kizárólag az egyház álláspontját képviselte és a lelkipásztori szándék dominált, mindazonáltal időzítése, a magyarországi helyzet és néha szóhasználata is – „[az Egyház] a *dolgozó nép érdekeit* képviselte”⁹⁸ – más megvilágításba helyezte szavait, és mögöttes értelmet is adott nekik.

Annak ellenére, hogy alapos orvosi ellátásban részesült és a kormányzat jóvoltából valamennyi szükséges gyógyszerhez hozzájuthatott, időszakos javulásoktól eltekintve állapota folyamatosan romlott: a rákot megállítani már nem lehetett. Hosszú, hősieken viselt szenvedés után 1949. április 19-én halt meg az Irgalmasok budapesti kórházában. Az ünnepélyes gyászmisét az Egyetemi-templomban Czapik Gyula celebrálta április 22-én. Az elhunyt püspök temetését ugyancsak az egri érsek végezte másnap a veszprémi székesegyházban. A szertartáson a püspöki karból Shvoy Lajos székesfehérvári, Pétery József váci, Papp Kálmán győri püspökök, Kriston Endre egri és Kovács Vince váci segédpüspökök vettek részt, a kormányzat részéről pedig Ortutay kultuszminiszter volt jelen. Saját állítása szerint maga Rákosi is el szándékozott menni a temetésre, de egyéb elfoglaltsága miatt végül nem tudott jelen lenni.⁹⁹

tudunk, hogy a Mindszenty-per visszhangjáról készített jelentés szerint a kórházban fekvő Bánáss nagy figyelmet szentelt a primás tárgyalásának és annak a véleményének adott hangot, hogy ha Mindszenty nem lett volna olyan merev és hallgatott volna rá, nem következett volna be a letartóztatása. Jelentés a Mindszenty-per visszhangjáról a főpapság körében. Bp., 1949. febr. 7. MNL OL M–KS 276. f. 67/215. ó. e. 125.

⁹⁷ Litterae circulares ad venerabilem clerum dioecesis Wespremiensis anno 1949/VIII. 29–30. VÉL I. 01. 02. Körlevél XXV. 1946–1950.

⁹⁸ Uo. 29. (Kiemelés tőlem – F. A.)

⁹⁹ Bánáss halálával, temetésével kapcsolatos iratok, részvétlívíratok, levelek valamint a püspök néhány személyi irata megtalálhatók VÉL I.1.44.a. 4200–7/1949.; A requiemről és a temetésről beszámolt a Magyar Kurír, 1947. április 21. 1–3.; 1947. április 22. 1–3.; 1947. április 23. 1–2. Rákosi részvételi szándékáról lásd *Rákosi M.*: Visszaemlékezések i. m. 516.

Összegzés

A kommunista pártnak a vallásos világnézet felszámolására irányuló egyház-politikai koncepciójában fontos cél volt a püspöki kar megosztása és egy a világi hatalomtól függő új vezetés létrehozása. Az államhű nemzeti egyház élére már 1944/1945 fordulóján Bánáss Lászlót szemelték ki, hiszen a Debrecenben személyesen is megismert diplomata képzettségű, tárgyalókész pap, aki már Erdélyben a románok és magyarok közt, majd Debrecenben a különböző felekezetek között is ezt a közvetítő, kiegyenlítő szerepet játszotta, alkalmasnak tűnt céljaiknak. Nem véletlenül jelölték tehát a könnyen kézben tarthatónak vélt debreceni plébánost a prímási szék megüresedésekor a magyar egyház élére. Amikor pedig ez a tervük nem vált valóra, Bánássnak az új hercegprímással szembeni – mellőzöttségéből fakadó – személyes ellentétére kívántak építeni, hogy a Mindszentytől eltérő politikai elképzelésekkel rendelkező püspököt megnyerjék maguknak. A magát kétségtelenül sértve érző Bánásst ezért hamar elkezdték provokálni, hogy a hercegprímással szembeni nyilatkozatra bírják. A veszprémi püspök azonban a politikai elképzeléseikben ténylegesen meglévő ellentét, és az esetenként ilyen értelemben adott nyilatkozatok dacára lojális maradt Mindszentyhez és a püspöki karhoz.

Mivel azonban felmérte, hogy az új rendszer rövidtávon nem szűnik meg, egy mind a két fél számára elfogadható *modus vivendi* kialakítását tekintette fő feladatának. Ez vezette arra, hogy 1947-től – a kormánynak a fakultatív hitoktatás kérdésében tapasztalt visszavonulásától – mind több alkalommal nyilvánosan hangot adjon megegyezést kereső nézeteinek. A békéltető habitusú, közös útkeresést előnyben részesítő Bánáss a tárgyalásról egy valós kompromisszum szellemében gondolkodott, amelyben az egyház által vallott alapelvek és az egyház jogos érdekei nem sérülnek. Erről a hozzáállásról tanúskodik például 1948. november 21-én Révaihoz intézett levelének részlete, melyben – anélkül, hogy veszélyeztetni akarta volna a párbeszéd folytatását – többek között az egyházat ért sérelmekre hivatkozva utasította el a tőle várt nyilatkozatot: „Várni késztet az a körülmény is, mert beszélgetésünk után értesültem a szegedi eseményekről. Ha a nyilatkozat segítő kéz akar lenni, az egyik oldalról a közhangulat követeli, hogy a jogsérelemről is megemlékezzem, amire pedig a béke érdekében a nyilvánosság előtt annál kevésbé akarok kitérni, hogy módja legyen a kormánynak, presztízs-kérdések felvetődése nélkül, a reparációk megtételére.”¹⁰⁰

¹⁰⁰ Bánáss Révai Józsefhez, Veszprém, 1948. nov. 21. MNL OL M-KS 276. f. 68/102. ő. e. 26v. Az említett „szegedi események” a jezsuita rendháznak és gazdasági épületeinek a népi kollégisták számára 1948. nov. 9–13. között történt erőszakos lefoglalását jelentik.

Az európai diplomácia szabályaihoz szokott veszprémi püspök jóhiszeműen megbízott a kommunista vezetők ígéreteiben, és nem vette észre, hogy legjobb szándéka ellenére is éppen az általa védeni gondolt ügy ellen használják fel. Nem mérte fel, hogy a hatalom a saját logikája szerint az egyház tárgyalókészségét is csupán elterelő hadműveletnek tekintette, következőképpen a megbeszélések folytatását az állami erőfölény bizonyítására, és még nagyobb engedmények elérésére kívánta használni.¹⁰¹ Bánáss még a szentszéki vizitátor beengedésének elszabotálása után sem értette meg, hogy az egyházat teljesen függő helyzetbe hozni szándékozó kommunisták ígéreteire nem volt semmi garancia, és így – miközben komolyan vette az elvek védelmét – a végsőkig a párbeszéd fenntartásán dolgozott.

Hiába hátrált meg a túlzott követelésektől, és hiába nem tudták őt Rákosiék terveik szerint teljesen a maguk oldalára állítani – ezáltal szakadást előidézve a püspöki karban –, a kormányzat félrevezető taktikája mégis meggyengítette a püspöki kar egységét és az egyház pozícióit. A Bánáss által képviselt, tárgyalásra kész politika ugyanis az erővel fellépő kommunista törekvésekkel szemben egyetlen komoly kérdésben sem tudott érdemleges eredményt elérni, ellenben a kormányzat számára kedvező nyilatkozatok még zavart is keltettek a hívők körében. Az 1949 áprilisában elhunyt püspöknek mindenesetre már nem kellett megérnie, miként fordult teljesen visszájára az általa is oly kívánatosnak nevezett megegyezés, amely végül hosszas huzavona, zsarolások és fenyegetések után egy az egyházat függő helyzetbe hozó megállapodás aláírását jelentette 1950-ben.

LÁSZLÓ BÁNÁSS, BISHOP OF VESZPRÉM FOR A COMPROMISE BETWEEN CHURCH AND STATE (1944–1949)

by András Fejérdy

SUMMARY

One of the aims of the communist regime that was gradually established after 1945 in Hungary was to create a Catholic leadership that would be willing to collaborate with the new political authorities. A central role in the completion of this plan was assigned to László Bánáss. Exploring the last phase of his life between 1944 and 1949, the paper examines the ways in which the government tried to use those prelates who supported a *modus vivendi* with the communist regime to advance its own aims, and the extent to which the communist efforts to break the unity of the Catholic prelates proved successful.

¹⁰¹ Vö. A Nagybudapesti Pártbizottság terve a klerikális reakció elleni harcról. Bp., 1948. nov.. MNL OL M-KS 276. f. 65/359. ő. e. 7–8.

One of its conclusions is that, while the regime failed to draw Bánáss completely to its side, its tactics in the field of church policy nonetheless succeeded in undermining the solidarity of the Catholic bishops and the positions of the Catholic Church. For the policy advocated by Bánáss, based on a readiness to negotiate, proved unable to yield results in any important issue against a communist regime operating from a position of power, while proclamations made in favour of the government even led to embarrassment among the faithful.